

»KLOBUK DR. KREKA«

Dr. Janez Evangelist Krek je osebnost, ki je usodno zaznamovala slovenski politični in kulturni prostor na prelomu 19. v 20. stoletje. Nemogoče si je predstavljati, da se njegovo delovanje in delo ne bi tako ali drugače dotaknilo življenja in dela Ivana Cankarja, osrednje figure takrat porajajoče se slovenske nove romantike.

Dr. Janez Evangelist Krek is a figure who had a profound impact on Slovene politics and culture at the turn of the 19th century. It is impossible to imagine his work not touching one way or another upon the life and work of Ivan Cankar, the main figure of Slovene New Romanticism that was on the rise at the time.

Krek, osrednja osebnost množičnega katoliškega socialnega gibanja s konca prejšnjega stoletja, s svojim delovanjem pustil prav tako usoden pečat na politično-ideološkem polju. Vprešanju o razmerju med velikima osebnostma s konca 19. in začetka 20. stoletja literarna zgodovina ni posvečala posebne pozornosti. Zanimiv Cankarjev spodrsrljaj s klobukom dr. Kreka, o katerem je poročal Jakob Puntar, pa nam omogoča razmislek o vprašanju vloge J. E. Kreka v Cankarjevem življenju in delu s posebne perspektive. Predvsem s pomočjo psihoanalize, ki je najbolj poklicana, da razčlenjuje spodrsrljaje, se je mogoče približati Drugemu Cankarjeve spontane literarne pisave. Z analizo Cankarjevega Hlapca Jerneja in njegove pravice (lahko bi izbrali tudi drugo Cankarjevo besedilo, a se zdi, da je prav to za naš namen najbolj ilustrativno) pa je mogoče pokazati, da so poteze obličja tega Drugega nenavadno krekovske.

»Klobuk dr. Kreka«

Josip Puntar, profesor, bibliotekar, klasični filozof in literarni zgodovinar, je od septembra 1917 do septembra 1918 v svojem stanovanju na Škofji ulici št. 9 v Ljubljani gostil Ivana Cankarja. V svojih spominih (Dom in svet, 1920, 36–37) omenja, da sta s Cankarjem v tem obdobju sklenila pogodbo v vrednosti 500 kron (in procent od eventualnega dobička) za knjigo podobnega obsega, kot so bile Podobe iz sanj, z naslovom Moja prenočišča, v kateri naj bi Cankar popisal razne zgodbe svojega življenja od zgodnjega otroštva do pozne moške dobe. Cankar je potem sicer ves čas zagotavljal, da bo knjigo napisal, storil pa ni ničesar, čeprav mu je Puntar plačal na njegov račun 250 kron. Zaradi Cankarjevega muhastega značaja Puntar ni drezal vanj in s knjigo ni bilo nič – Cankarja je prehitela smrt. Edina sled o tej nenapisani knjigi je tako Puntarjev spomin na dve zgodbi, o katerih mu je pripovedoval Cankar in ki naj bi bili uvrščeni v knjigo. O eni od teh zgodb pravi Puntar naslednje: »Druga zgodba, o kateri je tudi pripovedoval, bi se vršila v dr. Krekovi vili, kjer je prenočeval kmalu po dr. Krekovi smrti enkrat s svojim znancom Malešičem vred. Pri odhodu je zamenjal klobuk in vzel klobuk dr. Kreka.«¹

Zgodba o Krekovem klobuku na nek način sklepa krog, ki ga je Cankar začrtal v spisu *Kako sem postal socialist*. Tam omenjeni dogodek iz leta 1895:

»V onih časih, kakor sem omenil, je doktor Krek učil svoje apostole. Tudi meni je prvi povedal, da so na svetu stvari, o katerih se šolski modrosti ne sanja. Nekoč, v trdi zimi sem gazil sneg na cesti iz Ljubljane proti Vrhniki. Tam nekje na Brezovici me je dohitel s svojimi sanmi ugleden rodoljub in naprednjak ter me povabil, da naj prisedem. Med vožnjo mi je pravil o neki knjigi, ki se ji je reklo 'Črne Bukve kmečkega stanu' in ki jo je napisal doktor Krek. Rodoljub je bil take misli, da je knjiga dobro napisana, ali da je na vso moč nevarna in puntarska in da bi preprostega človeka lahko pohujšala. Koj sem jo iztaknil in prebral.«²

Krščanskega socialista Kreka tako najdemo na začetku in koncu poti socialista Ivana Cankarja.

Morda je Cankar Puntarju, enemu izmed zvestih Krekovih učencev, zgodbo o Krekovem klobuku pripovedoval samo zato, da bi mu ugajal in dobil tistih 250 oz. 500 kron, za katere sta se pogodila; morda je bilo v tem »ugajanju« nekaj kalkulacije zaradi prenočišča.³ Toda če pomislimo na spoštljive in znosne besede, ki jih je cankar zapisal o Kreku ob njegovi smrti⁴ ali na hvalospev, ki ga je Kreku pel na tržaškem predavanju Očiščenje in pomlajenje,⁵ moramo ugotoviti, da je bil Krek v tem obdobju v Cankarjevem življenju veliko več kot predmet kalkulacije. Seveda nikoli ne bomo zagotovo vedeli, o čem bi Cankar v zgodbi spregovoril, toda že sam spodrseljaj, o katerem je nameraval pisati, je dovolj pomenjliv, da ne moremo mimo njega kar tako. Senca metafore, v katero se je – če verjamemo Puntarju na besedo – posvetil Cankar sam, bo zato področje, o katerem bo govor v tem zapisu.

Slovenska literarna veda nam na tej poti ne bo v veliko pomoč, čeprav je nekaj misli na to temo vendarle že bilo izrečenih, predvsem z marksistične strani. A izgleda, da ti pogledi – verjetno iz konceptualnih razlogov, čeprav se bo to komu zdelo nenavadno – niso bili dovolj upoštevani. Tako je npr. Vladimir Martelanc, komunistično usmerjeni publicist in esejist, v članku *Nekaj misli o slovenskem narodnem in slovstvenem razvoju iz davnega leta 1935* zapisal naslednje: »Demokratsko nacionalno-osvobodilno in socialistično pobarvani Krekov katolicizem je skoro neomejeno zavladal politično, kulturno in tudi idejno celo nad svobodomiselnostjo inteligenco, ki mu ni mogla postaviti nobenega drugega utemeljenega ideološkega sistema nasproti.«⁶ Martelanc je meril na obdobje po l. 1917, ko je vse

¹ Navedeno po: Ivan CANKAR, *Zbrano delo XXIX*, Ljubljana, DZS, 499–500.

² Ivan CANKAR, *Zbrano delo XXV*, *Kako sem postal socialist*, Ljubljana, 1972, DZS, 115–116.

³ Prim. France DOBROVOLJEC, *Cankarjev album*, Maribor, Založba Obzorja, 285.

⁴ Prim. Ivan CANKAR, *Zbrano delo XXV*, Ljubljana, DZS, 1976, 143–144.

⁵ Prim. Ivan CANKAR, *Zbrano delo XXV*, *Očiščenje in pomlajenje*, DZS, Ljubljana 1976, 248: »Tisti, ki je visoko dvignil ta naš prostor – Janez evangelist Krek – je legel v prezgodnji grob. Ali kakor je bilo plodno njegovo življenje, tako je bila plodna celo njegova smrt. Stare povesti pravijo: 'Vojskovodja je padel, armada pa je zmagala v njegovem imenu in pod njegovim praporom!' «

⁶ Vladimir MARTELANC, *Nekaj misli o slovenskem narodnem in slovstvenem razvoju*, *Sodobnost*, III/1935, 514.

slovensko življenje preplavilo jugoslovanstvo, menil je tudi, da je »krekovski katolicizem dobil premoč v literaturi, da Ivan Cankar sprejema ne le Krekovo politično in kulturno jugoslovanstvo, ampak se približa njegovi ideologiji tudi v svetovnem nazoru.«⁷

Še korak dlje od Martelanca pa je v osemdesetih letih naredil Slavoj Žižek, ko je v knjigi *Jezik, ideologija, Slovenci*, raziskavi o prevladujočih oblikah subjekta, značilnih za ideološka polja, ki so opredeljevala slovensko nacionalno identiteto v zadnjem stoletju, v poglavju z naslovom *Krekovstvo med primeri*, ki naj bi ilustrirali, kako je Krekov krščanski socializem odigral odlično vlogo pri konstrukciji slovenske nacionalne identitete na prelomu stoletja, navedel tudi Cankarja, in sicer, kot utelešenje krekovske ideološke konstelacije na literarnem področju.⁸ Za razliko od Martelanca, ki je Cankarjevo približevanje Kreku omejil na zadnje obdobje njegovega življenja, so se z Žižkovega vidika elementi krekovske ideologije v Cankarjevi literaturi spontano manifestirali že od samega začetka.

Slovenska literarna veda je morala (bila) usmirjena vse preveč pozitivistično, da bi jo lahko take teze zanimale. Pozitivista bo razmerje Cankar – Krek zanimalo v glavnem le zato, ker je Cankar sam omenjal vpliv npr. Krekovih Črnih bukev kmečkega stanu na izoblikovanje njegovega svetovnega nazora, morda tudi zato, ker bo našel vsebinske stične točke med Črnimi bukvami in npr. *Kurentom*. Tistega, o čemer govorita Martelanc in Žižek, pa najbrž ni mogoče odkriti na ravni neposrednih vsebinskih primerjav med Krekovimi in Cankarjevimi spisi, temveč prej na ravni Cankarjevih spontanih, nezavednih miselnih struktur.

Ker smo ta zapis začeli s spodrseljajem, torej z eminentnim področjem psihoanalize, nam ni treba posebej poudarjati, da bomo na naslednjih straneh posvečali osrednjo pozornost prav nezavednim strukturam, da bomo torej zapustili utečene poti slovenske literarne vede in nadaljevali razmislek tam, kjer sta ga končala Martelanc in Žižek. Kljub temu pa se ne bomo izognili plačilu faktografskega davka – ne zaradi slabe vesti, ampak zato, ker je iskanje po puščobnem svetu podatkov in referenc naše edino upanje, da se približamo Drugemu Cankarjeve spontanosti, tistemu Drugemu, ki v svoji brezmejnosti skriva tudi vzroke vsakršnih spontanih spodrseljajev. Začnimo s kratko predstavitvijo J. E. Kreka. Ta predstavitev je nujna, saj sicer naslovnik tega zapisa ne bo mogel dobiti pravega vpogleda v problematiko, o kateri bo govor pozneje.

Dr. Janez Evangelist Krek – človek iz ozadja

Dober poznavalec Krekovega življenja in dela Walter Lukan v spisu *Janez Ev. Krek – biografski in bibliografski pregled* opozarja na besedno karikaturu Kreka, ki jo je leta 1987 objavil liberalni Slovenski narod (št. 132) in ki v marsikateri potezi dobro označuje Kreka:

⁷N. d., 515.

⁸Slavoj ŽIŽEK, *Jezik, ideologija, Slovenci, Krekovstvo*, Ljubljana, Delovna enotnost, Zbirka Družboslovje, 1987, 9–59.

»Dr. Janez Evangelist Krek. – Doktor svetega pisma in filozofije ter profesor filozofskega oddelka na ljubljanskem semenišču. Srednje postave z vsemi potrebnimi in nepotrebnimi lastnostmi za prototipnega korarja z napihnjnimi lici in s trebuščkom, ki bi delal čast vsakemu prioriju. Temni lasje, temna polt, vedno umazana in nezlikana srajca in zanemarjena toaleta. Na ulici bi sodil človek, da je komisar v klavnici; njegova črna suknja zatemnjuje svitle solnčne žarke in sveti po noči mesto Auerjevih svetilk na slavnem mestnem trgu krščanskim socialistom, ko jih vodi od burnih debat in preprirov z rudečkarji. Oficijalno krščanski socialist, privatno – kakor pravijo – rudeči socijalist. Za svojo osebo jako marljiv, pri tem pozabljiv in raztresen, išče včasih v tobačnici – petake. Dežnika ne nosi nikdar, po leti in po zimi slamnik za – 30 kr.! (Jasen dokaz za njegov socializem.) Po Jurčiču in Simonu Jenku je podedoval obilgatne viržinke, katerih slavni čiki so se svoje dni skrivali po mostovžih ljubljanskega semenišča, dandanes pa delajo čast in slavo parlamentarnim pljuvalnikom. Velik humorist, ki ne pozna žalosti, poje rad zaljubljene fantovske pesmi. Imeniten tarokist po geslu: »Wer nicht tarokiert, wird nicht ordiniert«, in jako vstrajen pri tem poslu; ako naneseta čas in družba zdrži pri taroku tudi – 15 ur! Vsem, ki so njegovi gosti, je na razpolago ključ do njegove sicer skromne vinske »biblioteke«, do viržink, če pa pride kdo napol bos, so mu na razpolago tudi njegovi čevlji, tako da roma na golih podplatih na shode. (Zopet jasen dokaz njegovega socializma in komunizma!) – Zajaše semtertja Pegaza, zlasti ob slavnostnih prilikah, se navdušuje za gore pa bolj po divjaški navadi: »Die Bergen von unten, die Wirtshaeuser von innen...« V »Slovencu« imeniten agrarec; rešuje agrarna vprašanja kitajska, amerikska in se dotakne včasih tudi naših. Razume tek svojega časa, vodi kongregacije krščanskih mladeničev in deklet, je pisal socijalistične romane, sedaj politikuje in preresetava utopije najimenitnejših sociologov vseh časov in ustvari najbrže v kratkem nebeško kraljestvo med Slovenci. V prostih urah urejuje »Glasnik« ob polnih časaah. Odkar ima toliko dela, je prenehal s »socialnimi pomenki« na platnicah »Doma in sveta«. V parlamentu je posegel v debato o železniški organizaciji, ter se pri tem imenoval z njemu lastnim humorjem – »pfaff«, kar je »Slovenec« falsifisiral v duhovna, njemu pa to ni bilo prav, ker mu je »Slovenec« pokvaril – dvotip. – Mož ni napačen, nekak univerzalni genij: Boljši krščanski socialist kakor Lueger, popotuje in govori na večjih shodih, kakor Brian, se ne briga za toaleta kakor – Paul Verlaine in dela po ukusu klerikalcev lepše pesmice, kakor – Ada Negri.«⁹

Karikatura kaže na protislovnost Krekove osebnosti, zarisuje izjemen obseg njegovega dela in delovanja ter nakazuje izjemne uspehe tega delovanja, hkrati pa lahko iz besedila razberemo prizanesljivost političnih nasprotnikov do njega. Za trenutek se ustavimo pri slednjem.

Liberalci so se ob Kreka obregovali le mimogrede, ponavadi kot ob »rdečkarja«, do večjih napadov je prišlo leta 1907 po krekovem nastopu v dunajskem parlamentu (Cankar je o tem nastopu pisal v Dunajskem pismu), do silovitega napada pa leta 1913, ko je Slovenski narod začel objavljati Krekova ljubezenska pisma Kamili Theimer, in sicer zato, da bi se maščeval za Krekove prav tako prostaške napade na

⁹Navedeno po: Walter LUKAN, Janez Ev. Krek – biografski in bibliografski pregled, *Krekov simpozij v Rimu*, Mohorjeva družba, Celje, 1992, 8–9.

liberalce v tem obdobju. Zanimivo, da se po tem dejanju Slovenskega naroda; ki se je celo nekaterim liberalcem (npr. Tavčarju) zdelo pretirano, liberalci od Kreka niso več obregovali, prav tako ne on ob njih.¹⁰ Socialdemokrati pa so Kreku pravzaprav zamerili le njegovo zagovarjanje prepovedi železničarskih organizacij v dunajskem parlamentu leta 1897 in njegov nastop v istem parlamentu leta 1907. Cankar v Dunajskem pismu (Rdeči prapor, 11. 10. 1907) o tem nastopu najprej ironično ugotavlja, da svobodomiselnosti, ki se je pred volitvami razmahnila v Ljubljani, ni nikjer, da zdaj hodi z molkom po Dunaju, potem pa ošvrkne klerikalce, ki so se doma obnašali kot demokrati: »Popolnoma narobe pa je stvar s klerikalnim demokratizmom in klerikalno svobodomiselnostjo! Ko sem bil v domovini, sem mislil, da teh reči nikjer ni naprodaj, temveč da sta Lueger in Ebenhoch v primeri s Šušteršišem in Krekom prava aposteljna svobode, enakosti in bratstva! O kratkovidna neprevidnost, o neprevidna kratkovidnost! Vstal je na Dunaju doktor Krek, in je komaj izgovoril mogočno besedo, je bil do pike podoben Robespieru!«¹¹ Drugih izrazitih napadov na Kreka ni bilo.

Veliko bolj od Kreka so bili kritikam liberalcev izpostavljeni ostali katoliški prvaki, škof Anton Bonaventura Jeglič, politik Ivan Šušteršič in ideolog Aleš Ušeničnik. Ti trije so namreč zasedali najbolj izpostavljene politične ideološke položaje v katoliški stranki, Krek pa je ves čas deloval iz ozadje, čeprav je bil na hirarhični lestvici katoliške politične stranke pravgotovo takoj za Šušteršišem. Krek je bil pobudnik in voditelj katoliškega socialnega gibanja, človek, ki je deloval na »terenu«, uresničevalec zamisli katoliških ideologov in strategov. Tudi zato, ker je bil velik del njegovega delovanja usten, nedokumentiran, ni bil tako izpostavljen kritikam političnih nasprotnikov. Splet političnih razmer in naključji (ali pretkana politična stretegija?), ki je Kreka postavil v politično zavetje, je tako širok maneverski prostor za delovanje človeku izjemnih sposobnosti.

Karizma dr. J. E. Kreka

Krek je bil karizmatična, v marsičem protislovna osebnost z neizčrpno energijo, bil je eden najbolj zaslužnih za politični obrat na Slovenskem ob prelomu stoletja, obrat, ki je za pol stoletja zaznamoval slovensko politično in ideološko prizorišče s prevleko katolištva. O Krekovi karizmatičnosti pričajo izpovedi, spomini in ocene ljudi, ki so se s Krekom bodisi osebno srečali bodisi so zgolj preučevali njegovo življensko delo. Če jih le bežno pregledamo, se bomo morali na nek način strinjati z mislijo Antona Trstenjaka, ki je o Kreku ob neki priložnosti zapisal naslednje: »živel in delal je, kot bi gledal Nevidnega.«¹² Prav Krekova drža, nekakšna ne-

¹⁰ Več o tem glej v: Jurij PEROVŠEK, J. E. Krek in slovenski liberalizem, *Krekov simpozij v Rimu*, Mohorjeva družba, Celje, 1992, 75–88. Zanimivo in verjetno razlago, zakaj Kreka ob aferi Theimer niso raztrgali še bolj, kot so ga, je zapisal France Rozman v spisu *Odnos slovenske socialne demokracije do Kreka*. Rozman ugotavlja, da se socialdemokrati ob aferi niso oglasili zato, ker so se bali, da bi ob diskreditaciji Kreka dobil še večjo moč Šušteršiš. To bi lahko veljalo tudi za liberalce.

¹¹ Ivan CANKAR, *Zbrano delo XXV*, Ljubljani, DZS, 1976, 52.

¹² Glej Janez JUHANT, *Krekova osebnost, Krekov simpozij v Rimu*, Celje, Mohorjeva družba, 1992, 21.

sebična, »čista želja«, ki je vodila njegovo dejanje, je namreč fascinirala ljudi. To potrjujejo pričevanja Krekovih učencev, prijateljev, in tudi nasprotnikov.

Tako eden od dijakov, ki so obiskovali Krekov krožek (t.i. ligaši), piše o »neumevni sili«, s katero je Krek vplival na njih: »Med pogovorom se nam je njegova neprisiljena skromnost še bolj jasno pokazala, poleg tega njegova globoka učenost, znanje jezikov in vsestranska verziranost v vsaki stroki človeškega znanja. Vse to je na nas vedoželjne mladeniče vplivalo z neko nam neumevno silo.« Nekdo drug piše o Kreku profesorju: »Splošno smo imeli Kreka vsa štiri leta za moralnega laksista, vendar sem sam v skritelem srcu takoj začutil, da terja Krek od mene več nego vsi ostali gospodje v semenišču, celo najbolj rigoristični. Kljub pridigam in dobrim zgledom in slovesnim izrekom sem videl vendarle pri vseh drugih prosto pot do privatnih želja. Krek pa pri svojem početju ničesar ne išče zase.«¹³

O vplivu Kreka na dijake je Ivan Dolenc ob 50-letnici dr. Janeza Ev. Kreka v spisu *Dr. Krek in slov. katoliško djaštvo* zapisal, da »je vplivala na dijake mogočno tudi osebnost moža, ki mu ni mogel nikdo očitati na hlepenja po denarju, ne po časteh, ki mu ni imponiralo ne bogasrvo in ne čast sama na sebi, ampak le značajnost, pridnost in brihtnost, je umevno samo po sebi. Vedno je gojil v dijakih potrebni ponos in samozavest človeka, ki nima nikakega vzroka, v kateremkoli oziru sebe zapostavljati nasprotniku.«¹⁴ Želja, ki je vodila Kreka, toej ni bila navadna, »mesena« človeška želja, ampak želja, ki je onkraj materjalnosti, želja, ki je vzbujala strahospoštovanje pri zaveznikih in nasprotnikih.

Poleg tega je Krek pri naslovniku vzbujal vtis iskrenosti in gorečnosti. Eden od Krekovih dijakov se svojega učitelja spominja z naslednjimi besedami: »Kadar je govoril o našem Gospodu – tako je vedno imenoval Kristusa – se mu je zjasnil obraz kakor otroku, iz oči je sijalo, kdo bo pozabil te oči.«¹⁵ Iskrenost, poštenost, popolna, goreča predanost Stvari, ki je bila hkrati vir samozavesti in odpovedi zemeljskim, materjalnim užitek, učenost – to so bile lastnosti, ki so se Krekovim dijakom vtisnile v spomin. Ta spomin je zanesljiv, če vemo, da je Cerkev Kreku očitala premajhno versko gorečnost (nekaj več o tem pozneje).

Izreden vtis je Krek naredil tudi na kolege parlamentarce na Dunaju. Tako je Poljak dr. Halban dejal, da spada Krek med njegove najlepše spomine iz dunajskega parlamenta. Ob Masaryku in Adlerju naj bi bil najboljši govornik med parlamentarci.¹⁶ Podobna priznanja so mu izrekli celo politični nasprotniki. O Krekovem nastopu na delavskem shodu l. 1897, v trenutku, ko so se pripravljali na pretep »rdeči« in »beli« delavci, je socialist Albin Prepeluh zapisal naslednje: »Med teisti in ateisti, »rdečimi in belimi« socialisti delavci se je sukal nekdo v črni duhovniški obleki. Ko

¹³ Navedeno po: Metod BENEDIK, O začetkih Krekovega delovanja med dijaki, in po France Oražem, Krek pedagog in posvetni delavec, oboje v: *Krekov simpozij v Rimu*, Celje, Mohorjeva družba, 1992, 71.

¹⁴ N. d., 99.

¹⁵ J. PAVLIN, Nekaj malenkosti o dr. Kreku profesorju, *Čas XX* (1925), 1986, navedeno po France ORAŽEM, Krek pedagog in prosvetni delavec, *Krekov simpozij v Rimu*, Celje, Mohorjeva družba, 1992, 71.

¹⁶ Janez JUHANT, Krekovo politično delo, *Bogoslovni vestnik*, Ljubljana, 1988, št. 1, letnik 48, 30.

je stopil na oder, so mu nekateri zaploskali, drugi pa so piskali – množica je vreščala. Kmalu po njegovih prvih besedah je nastal mir. Z močnim, komaj za spoznanje jecljajočim glasom je krepko oblikoval svoje misli, na medklice je odgovarjal s pikrim humorjem – mož je obvladoval razburjene, za pretep pripravljene ljudi. Bil je srednje velik, širokopleč, nekoliko usločen, pod visokim čelom so se blesteli naočniki v zlatem okvirju. Živahno je gestikuliral z rokami in zelo grešil zoper pisane demostenske etike. Kakor da vleče misli na dolgi niti iz glave – tako se mi je zdelo.«¹⁷

Krek je bil torej sposoben fascinirati parlamentarno občinstvo in množico na shodu, obvladoval celo sovražno razpoloženo množico, in sicer kljub temu, da je rahlo jecljal, da ni obvladoval lastnega telesa (gestikulacija z rokami) in da je popolnoma improviziral (vleče misli »na dolgi niti iz glave«).¹⁸ Krekovo močno orožje sta bila sposobnost vživljanja v naslovnika in spontanost oz. naravnost, ki je pri naslovniku vzbujala vtis govorceve premočrtne usmirjenosti k cilju (oz. Nevidnemu, kot je rekel Trstenjak). Krek je v vsakem, še tako nepredvidljivem trenutku deloval samozavestno in odločno, deloval je kot subjekt, ki ve, kaj koče. Z vidika Krekovega izjemnega občutka za množico in tega, da je vedno vedel, kaj hoče, pa je zanimiva tudi ugotovitev Martine Oražen, da je Krek podprl Škrabčevo nasprotovanje elkanju – ali ne prav zato, ker bi elkanje njegov govorni nastop spremenilo v nekaj nespontanga, nenaravnega?¹⁹ Krekovo delovanje je usmirjal učinek pri naslovniku oz. komunikacijska namera, zato se nikakor ni mogel strinjati z umetnim posegom v jezik, saj bi to škodilo spontanosti in emocionalnosti njegove govornice.

Krekove sposobnosti obvladovanja naslovnika (predvsem množičnega) so se dobro zavedali tudi klerikalci. Janez Juhant piše, da je Katoliška narodna stranka (in pozneje Slovenska ljudska stranka) »Kreka pošiljala na shode posebno tja, kjer so bili volilni rezultati zanj vprašljivi«.²⁰ Toda kljub temu, da so klerikalci Kreku priznavali, da je najbolj zaslužen za uspeh klerikalne politične opcije med množico, sta njegovo delovanje in drža vzbujala nelagodje v sami Cerkvi; zelo verjetno bi Krek imel težave s samo Cerkvijo, če ga ne bi ščitil ljubljanski škof Jeglič.²¹ Poznavalci Krekovega pisanja namreč pravijo, da je bil Marxov Kapitol poleg Tomaževe Summe najbolj upoštevana knjiga v Krekovem socialnem delu,²² razen tega je bilo za Cerkev moteče tudi Krekovo neprestano zbijanje posvetnih šal v družbi, očitali so mu, da premalo moli, torej da nezadostno zunanje, ritualno izraža

¹⁷ Albin PREPELUH, pripombe k naši prevratni dobi, Ljubljana 1938, str. 40, navedeno po: Janez JUHANT, Krekova osebnost, *Bogoslovni vestnik*, Ljubljana, št. 1, letnik 48, 13.

¹⁸ Več o tem glej v: Vinko POTOČNIK, Krek – ljudski tribun, *Krekov simpozij v Rimu*, Celje, Mohorjeva družba, 1992, 62–66.

¹⁹ Martina ORAŽEN, Krekov časnikarski jezik, v: *Krekov simpozij v Rimu*, Celje, Mohorjeva družba, 1992, 32.

²⁰ Janez JUHANT, Krekovo politično delo, *Bogoslovni vestnik*, Ljubljana, 1988, št. 1, letnik 48, 30.

²¹ Več o tem glej Janez JUHANT, Krekova osebnost, v: *Krekov simpozij v Rimu*, Mohorjeva družba, Celje, 1992, 24.

²² Prim. Janez GRIL, Krekovo socialno delo, *Bogoslovni vestnik*, Ljubljana, 1988, št. 1, letnik 48, 23.

vero, moteča so bila nekatera, za cerkveno disciplino nezasišana dejanja, kot npr. tisto, ko je leta 1904 odklonil cerkveno priznanje, ali da je na neko cerkveno prireditev prišel bos, da se je zavzemal za ločitev cerkve od države ipd., pravi »človeški« škandal, pa so bile krekove erotične avanture s Chamilo Theimer in Josipino Eržen, s katero je imel celo otroka.²³ Celo Krekov zaščitnik Jeglič je ob njegovi smrti v svojem intimnem dnevniku izrazil dvom o Krekju kot cerkvenem človeku: »res vse dotično gibanje pri nas in sploh na jugu je on začel; za narod je storil prav mnogo; toda za Cerkev za versko življenje?«²⁴

Na drugi strani so o Krekovem odnosu do Cerkve veliko pisali tudi marksisti, a ti so mu očitali, da se ni bil sposoben iztrgati njenemu vplivu ters tem vplivu Katoliške narodne stranke, da bi deloval samostojno. Zato je njegove sicer demokratične, »progresivne« ideje in dejanja izkoristila Katoliška narodna stranka za promocijo katoliške ideologije in podrejanje širokih množic le-tej. Sperans je nap. zapisal (Sodobnost III/193, str. 514), da »Krek ni bil dovolj odločen, da bi svoje politične cilje realiziral. Bil je toliko duhovnik in discipliniran ud cerkvene hierarhije, da je skušal v okviru oficialne konservativne in avstrijske ideologije realizirati svoje demokratične načrte.«²⁵ Podobne misli lahko beremo v zgodovini Ferda Gestrina in Vasilija Melika: »Krek, ki je leta 1896 še govoril o bodoči stranki krščanskih socialistov, se je leta 1897 vnovič in še bolj podvrgel stranki in duhovniški disciplini. [...] Pozneje pa je bil Krek ne le zvest stranki, temveč mu je postajala zaradi vloge med slovenskim ljudstvom tudi vedno bolj nedotakljiva.«²⁶

Tako imamo na eni strani očitke o Krekovi nediscipliniranosti, na drugi strani pa očitke po preveliki discipliniranosti. Oboje skupaj pa kaže na to, da se Krekova pot k Nevidnemu ni vedno povsem ujemala s stališči in ravnanji slovenske katoliške cerkve. Krekju je po eni strani podvrženost Cerkvi narekovalo spoznanje, da bo lahko prav s pomočjo oz. edino s pomočjo Cerkve dosegel zastavljeni cilj na socialnem področju, po drugi strani pa se ni mogel docela sprizjanziti s politizacijo Cerkve, saj se je zavedal, da lahko njegovi poštenu nameni hitro postanejo plen političnih špekulacij in koristoljubja. O tem, da se je Krek zavedal te nevarnosti, pričajo nekateri njegovi zapisi, npr. zapis iz Slovenca iz leta 1904, v katerem je zapisal naslednje: »V politični javnosti se moramo čim bolj varovati vsega, kar bi kazalo, da hoče duhovstvo komandirati. Vse, kar bi kazalo na to, odstranimo! Delajmo! Kolikor delamo, toliko prevzemamo odgovornost, a le kot politični delavci med drugimi, nič več ...«²⁷ Zgovorna je tudi Krekova ogorčena izjava iz leta 1917, ko je spoznal, da

²³ Natančneje se lahko o tem poučimo v spisih o Krekovem življenju in njegovi osebnosti Janeza Juhanta, Walterja Lukana, Antona Mlinarja in drugih v zborniku Krekov simpozij v Rimu in v navajani številki Bogoslovnega vestnika.

²⁴ Navedeno po: Janko PRUNK, Krekova tradicija, v: *Krekov simpozij v Rimu*, Mohorjeva družba, Celje 1992, str. 232.

²⁵ N. d., 239.

²⁶ Ferdo GESTRIN – Vasilij MELIK, *Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918*, Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1966, 284.

²⁷ Slovenec, 17. 2. 1904, navedeno po: Jožko PIRC, Krek in slovensko katoliško gibanje, *Krekov simpozij v Rimu*, Celje, Mohorjeva družba, 1993, 92.

so se zadrug polastili nepravi ljudje: »Zadružništvo ni za utilitariste, zanje se nisem pehal, upam, da ga rešim nesreče.«²⁸ Toda bilo je prepozno, pišeta Gestrin in Melik, ne samo zato, ker je kmalu umrl, ampak tudi zato, ker je bilo zadružništvo že premočno v rokah političnega vodstva in kapitala, ki so ga zbrale same zadruge.

Vse povedano kaže, da je bil Krek pri naslovniku ustvaril vtis brezkompromisne, iskrene in goreče osebnosti z brezmejno vero v uresničitev zastavljenega ideala, v svoji drži večkrat nedoumljive za navaden človeški razum, predvsem pa je bil Krek izjemen ljudski tribun, za katerega se je zdelo, da natančno ve, kaj hoče. Tak obvladovalec naslovnika (posamičnega in množičnega), ki je po eni strani fasciniral naslovnika, po drugi strani pa znal natančno uganiti njegovo željo, je neovirano deloval za krščansko socialistično stvar in tudi za katoliško politično stvar v senci izpostavljenih ljudi katoliške stranke, čeprav čista politika ni bil njegov namen.

Krekove zasluge pri »kapilarni prenovi« slovenske družbe na prelomu stoletja

Pravi pomen Krekovih osebnostnih lastnosti, predvsem pa njegove sposobnosti obvladovanja in vplivanja na individualnega in množičnega naslovnika, pa se bo pokazal šele, ko si bomo uzavestili obseg njegovega delovanja na različnih področjih. V kratkem prikazu se bomo opirali na Slovensko zgodovino od konca osemnajstega stoljetja do 1918 Freda Gestrina in Vasilija Melika ter spis Walterja Lukana Janez Ev. Krek – biografski in bibliografski pregled, pomagali pa si bomo tudi s številnimi drugimi razpravami o Kreku, ki so jih prispevali razni avtorji v 1. številki 48. letnika Bogoslovnega vestnika in v zborniku Krekov simpozij v Rimu.²⁹

V Gestrin-Melikovi Slovenski zgodovini je Krek označen kot »neumoren in vztrajen organizator, ljudski govornik, človek širokih konceptov, poln simpatij, ljubezni do malega človeka, njegovega trpljenja in njegovih potreb. Kakor je bil po eni strani zaprt v ozke okvire klerikalne politike in njenih načel, kar se kaže v mnogih njegovih javnih nastopih, tako jih je na drugi strani široko presegal, zlasti v zadnjih letih življenja, in so ga zato skoraj vsa politična gibanja na Slovenskem v nekem smislu imela za svojega.«³⁰ Najpomembnejše določilnice njegovega delovanja so bile krščansko socialne misli, ki so se v drugi polovici 19. st. širile po Evropi (za Kreka sta pomembna predvsem Ketteler in Vogelsang), okrožnice papeža Pija XIII. in 1. katoliški shod v Ljubljana 1892.

Z idejami Wilhelma Emanuela Kettelerja in Karla von Vogelsanga se je seznanil že med študijem na Dunaju. Ketteler je bil škof iz Meinza, ki je v delu *Die Arbeit-*

²⁸ Navedeno po: Ferdo GESTRIN – Vasilij MELIK, *Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918*, Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1966, 282.

²⁹ Prim. Freda GESTRINA – Vasilija MELIKA, *Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918*, Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1966, predvsem strani 277–286; *Bogoslovni vestnik*, Ljubljana, 1988, št. 1, letnik 48; *Krekov simpozij v Rimu*, Celje, Mohorjeva družba, 1992.

³⁰ Fredo GESTRIN – Vasilij MELIK, *Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918*, Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1966, 277.

frage und das Chistentum iz leta 1854 postavil teoretske temelje organske socialne prenove, kar je bilo več kot pol stoletja temelj katoliškega socialnega nauka. Ketteler je imel velik vpliv na nemškega protestanta, ki je potem prestopil med katolike, Vogelsanga. Vogelsang se je preselil v Avstrijo in je takoj, ko je leta 1875 postal urednik konservativnega časopisa Vaterland, poskušal vnesti socialna vprašanja v politiko. Vogelsang je bil oster kritik liberalnega kapitalizma, katerega nosilci so bili po njegovem mnenju Židje. Kapitalizem je po Vogelsangu uničil varovalni sistem za človeka in njegovo dostojanstvo, sistem, kakršnega je poznal fevdalizem, zato bi ga bilo treba znova vzpostaviti. Zajeziti bi bilo treba oduševstvo, ustanoviti poklicne zadruge, ki bi nadzorovale posojanje denarja, na združni podlagi naj bi se preuredila tudi velika industrija, kot daljnji cilj pa je postavil nekakšno »socialno kraljestvo« v obliki korporativno urejene družbe. Vogelsangove ideje so v Avstriji dobile podporo med dunajskimi obrtniki, množično podporo pa so dobile tudi po zaslugi politika Karla Luegerja, ki je za svojo politično promocijo izkoristil prav Vogelsangove antisemitske ideje. Nadaljevalec Vogelsangovega dela je bil Franz Schindler, ki je bil veliko bolj praktično dejaven od svojega predhodnika, osrednje mesto v njegovem programu pa so zavzemale korporacije, obvezna poklicna združenja rokodelcev, kmetov in delavcev.

Krek, ki ga je škof Missia poslal na višje teološke študije na Dunaj, je vse to dogajanje lahko spremljal od blizu, s Schindlerjem naj bi se celo osebno srečal, leta 1890 pa je že navdušeno pisal Luegerju. Morda najodločilnejša za Krekovo delovanje pa je bila socialna enciklika papeža Leona XIII. *Rerum novarum* iz leta 1891, na katero naj bi v veliki meri vplivale prav ideje nemškega socialnega gibanja, nekakšen pobudnik in duhovni oče okrožnice pa naj bi bil prav Vogelsang. *Rerum novarum* je bila tako le nekakšna papeževa zelena luč in potrditev za vse tisto, kar je Krek že nosil v sebi.³¹ Bistvo Krekovega socialnega nauka se zato ujema z naukom Vogelsanga in papeževimi mislimi iz okrožnice *Rerum novarum*: Zlo izvira iz kapitalizma, katerega nosilci so liberalci, ti pa so po večini pod vplivom judovskega kapitala. Zaradi napačnega pojmovanja svobode vlada v tem družbenem redu egoizem, izkoriščanje človeka po človeku. To je privedlo do propadanja kmetov, delavcev in obrtnikov, torej do problema, ki je pestil Slovence v drugi polovici prejšnjega stoletja do te mere, da je bil ogrožen njihov obstoj (Krekovi teoretični pogledi so se tako potrjevali v vsakdanjem življenju Slovencev v prejšnjem stoletju).

V javno življenje je Krek vstopil na 1. katoliškem shodu v Ljubljani. Že pred tem shodom, v drugi polovici 19. stoletja, je slovenska Cerkev delovala v smeri, ki jo je začel papež Leon XIII. (sveti sedež je zasedal od 1878 do 1903), to je navzven, politično, klerikalno. Leta 1883 je začela delovati katoliška tiskarna, list Slovenec je postal dnevnik, leto pozneje je postal škof v Ljubljani Jakob Missia, ki je pospeševal katoliško delovanje, Mahnič je zahteval načelno delitev duhov na Sloven-

³¹ Več o vsem tem glej v: Metod BENEDIK, Janez Evangelist Krek in njegov čas, *Bogoslovni vestnik*, Ljubljana, 1988, št. 1, 5–11; Ernst BRUCKMUELLER, Razvoj krščanskih socialistov v Avstriji do prve svetovne vojne, *Krekov simpozij v Rimu*, Mohorjeva družba, Celje, 1992, 131–146.

skem, tako da se je razplamtela vojna med klerikalci in liberalci. Pod vplivom 2. avstrijskega katoliškega shoda l. 1899 je na Kranjskem l. 1900 nastalo Katoliško politično društvo, iz njega pa katoliška narodna stranka in pozneje Slovenska ljudska stranka. Začetek katoliškega gibanja na Slovenskem je bil prav omenjeni katoliški shod v Ljubljani l. 1892, na katerem se je poudarila zahteva po prepojitvi znanosti, umetnosti, vzgoje, sredstev obveščanja, socialnega in političnega dela s katolicizmom. Smernice, ki so si jih katoliki na tem shodu postavili, so bile le še dodatna potrditev tistega, kar je Krek sprejel že od avstrijskega krščanskega gibanja in iz okrožnice *Rerum novarum*.

Krek je kmalu postal eden glavnih nosilcev slovenskega katoliškega gibanja, to je socialnega, političnega in splošno kulturnega organiziranega delovanja slovenskih pod patronatom katoliške Cerkve. Gibanje, ki je zajelo široke ljudske množice, je slovenski katoliški cerkvi in ideologiji omogočilo vodilno vlogo na slovenskem političnem in ideološkem prizorišču vse do 2. svetovne vojne. Danes tudi Cerkev priznava, da je bila Krekova zasluga, da je to, »kar je bilo sprejeto na katoliških shodih kot uradni načelni program slovenske katoliške skupnosti glede najširše socialne in kulturne vzgoje in izobraževanja ter organiziranega gospodarskega in političnega združevanja in delovanja, postalo stvarnost, ki je tedaj kapilarno prenovila slovensko narodno skupnost v pristnem socialnem in demokratičnem duhu«. ³²

Oglejmo si zdaj to Krekovo »kapilarno« obdelovanje slovenske družbe podrobneje.

Krek je leta 1894 v Ljubljani ustanovil Slovensko katoliško društvo, v naslednjih letih pa še po vseh večjih slovenskih industrijskih krajih. Leta 1897 jih je združil v Slovensko krščansko-socialno delavsko zvezo, poznejšo Slovensko krščansko-socialno zvezo, ki ji je sam predsedoval od l. 1900 do smrti. Ta je do 1. svetovne vojne narasla na 426 društev z nad 40.000 člani. Krek je bil tudi avtor izobraževalnih programov, organizator in vodja t. i. socialnih kurzov in drugih izobraževalnih tečajev itn. Zgolj zaradi natančnejše predstave o obsegu delovanja teh društev si oglejmo podatke za njihovo delo samo na Kranjskem za leto 1903: »Imela so 34.433,77 kron prihodkov in 20.782,43 izdatkov, 333 predavanj, 153 veselic, 86 gledaliških predstav, 46 izletov, 13 tamburaških zborov, 27 pevskih zborov, 46 knjižnic, 15 zastav, devet »društvenih domov«, 481 odbornikov in 13 društvenih hranilnic imenovanih »čebelice«.« ³³

Da je Krekovo delovanje dosegal zadnje pore zasebnega življenja ljudi, je lepo razvidno s poročil o početju na omenjenih socialnih kurzih, za katere je Krek sestavil podroben načrt, in sicer posebej za kmečko ljudstvo, delavstvo in dekleta. Tako so npr. na kurzih za dekleta »obravnali poglavja o materi kot gospodinja in vzgo-

³² Jože PIRC, Krek in slovensko katoliško gibanje, *Krekov simpozij v Rimu*, Mohorjeva družba, Celje, 1992, 92.

³³ Vincent REJŠP, Skovenska krščanskosocialna zveza s posebnim ozirom na slovensko krščanskosocialno zvezo na Štajerskem, v: *Krekov simpozij v Rimu*, Celje, Mohorjeva družba, 1992, 162.

jiteljici; probleme, ki so povezani z odhodom deklet v službe v mesta in strokovno izobrazbo deklet.«³⁴ Krek je vodil celo vaje iz govorništvu in stenografije, poleg tega so organizirali tečaje tujih jezikov, šivanja, likanja, vezenja, ročnih del itn. Zanimiva je bila tudi zasnova tečajev za kmete po temah: zgodovina kmečkega stanu, kdo naj kmetu pomaga, država in kmet, dežela in kmet, občine in kmet, sovražniki kmečke blaginje, temeljni nauki sociologije, strokovni pouk, pravo, zgledi, združništvo. Še zgovornejša pa je poročilo Slovenskega naroda, z dne 26. 2. 1907, o socialnem kursu od 18. do 21. februarja 1907, na katerem so pripravljali 13- do 14-letne fantiče na volitve. Slovenski narod je npr. naslovil ogorčen protest na škofa Napotnika, »ker je Krek 20. februarja v tem kursu s pomočjo Vam nepokornega duhovnika dr. Korošca in njegovega zaveznika dr. Verstovška to nadolžno mladino dresiral, kako se mora vršiti volilno zborovanje.«³⁵

Krekova je bila tudi pobuda za l. 1895 ustanovljeno I. ljubljansko delavsko konsumno društvo, katerega članstvo je od leta 1918 naraslo na 3000, in pobuda za l. 1898 ustanovljeno Slovensko delavsko društvo, ki je pod njegovim vodstvom zgradilo 103 hiše. Delavska društva je Krek 1909 združil z Jugoslovansko strokovno zvezo, v kateri je zbral toliko delavcev, kot je to uspelo socialdemokratom (npr. na Dunaju je to razmerje 10 : 1 v korist socialdemokratov).³⁶ Dodati pa je treba še opozorilo iz Gestrin-Melikove Slovenske zgodovine, da je Krekovo delovanje med delavci vzbujalo bojazen v samem vodstvu Katoliške narodne stranke, saj se mu je zdelo prerevolucionarno. Toda ker Krek krščansko socialnemu gibanju ni postavil samostojnih ciljev, je Katoliški narodni stranki, kot smo že omenjali, prav njegovo delovanje omogočilo, da je delavstvo lahko podredila svojim političnim ciljem in ga obrnila proti socialdemokraciji.

Med kmečkim prebivalstvom se je Krek lotil organiziranja združništva in hranilnic ter posojilnic. Glavne smernice združništva je podal v Socialnem načrtu slovenskih delavskih stanov (dodatek k Črnim bukvam kmečkega stanu iz leta 1895). Ta Krekov program pa so sprejeli tudi na II. katoliškem shodu leta 1900 in je tako postal podlaga širšemu krščansko socialnemu delovanju. V njem se je zavzemal za kmečke zadruge s potrebno samoupravno samostojnostjo, za to, da bi te zadruge kupovale zemljišča na dražbi in jih dodeljevale kmetom, da bi nakupovale kmetijske potrebščine, gnojila, semena, živino itn.

Krek je bil tudi tajnik Zveze kranjskih hranilnic, ki je bila ustanovljena l. 1895, bil je v odboru l. 1898 ustanovljene Gospodarske zveze, nekakšne centrale zadrug in kmetijskih društev. Gospodarska zveza se je leta 1903 preimenovala v Zadržno zvezo in je leta 1913 združevala že 682 zadrug. Na Krekovo pobudo je bila leta 1908 ustanovljena tudi Zadržna šola v Ljubljani. Poleg tega je imel Krek številna predavanja o združništvu, kmeta je hotel z ugodnimi posojili osamosvojiti, iztrgati iz rok vaških oderuhov, omogočiti mu je hotel izobrazbo, naprednejši način obde-

³⁴ N. d., str 165–166.

³⁵ N. d., str 169.

³⁶ Več o tem glej v: Walter LUKAN, Janez Ev. Krek – biografski in bibliografski pogled, v: *Krekov simpozij v Rimu*, Mohorjeva družba, Celje, 1992, 11–12.

lave, predvideval je celo, da bodo nekoč slovenski delavci, združeni v Zadružni zvezi, pokupili vse tovarne na Slovenskem. S svojim delovanjem je zadal hud udarec liberalcem, ki so postopoma popolnoma izgubili vpliv na podeželju. Seveda je tudi Krekovo delovanje med kmeti dodobra izkoristila Katoliška narodna stranka. Prejšnji liberalni mogotci so se zdaj zatekali pod okrilje Katoliške narodne stranke, nastajali so tudi novi bogataši, tako da je zadružništvo vedno bolj izgubljalo krekovsko demokratični duh.³⁷

Ob Krekovem delu med delavci in kmeti pa je treba omeniti še njegove številne druge dejavnosti. Bil je politik, saj je bil poslanec v dunajskem parlamentu od 1897 do 1900 in od 1907 do smrti ter v kranjskem deželnem zboru od 1901 do smrti. Pripisujejo mu največje zasluge za uspeh Katoliške narodne stranke oz. od 1905 Slovenske ljudske stranke (SLS), saj ji je prav on dal ljudskost in demokratično širino. Leta 1904 mu je uspelo doseči odstop deželnega predsednika Heina zaradi neuporabljanja deželnega, slovenskega jezika, s čimer je mimogrede razbil zvezo med nemškimi in slovenskimi liberalci in utrdil položaj katoliški narodni stranki. Leta 1906 je dosegel uvedbo splošne volilne pravice, kar je SLS omogočilo zmago na volitvah 1907.³⁸

Krek je ogromno tudi pisal: leposlovna, publicistična in strokovno-znanstvena besedila. Leposlovje je pisal predvsem v mladostnem obdobju in je z estetskega vidika manj pomembno. Po šolanju je postala zanj najpomembnejša publicistika. 1894 je ustanovil krščansko socialni list Glasnik, 1905 katoliški delavski list Naša moč. Pisal je za Slovenca, Dom in svet, Katoliški obzornik, Čas, uvodnike v tedniku Domoljub. Izdal je tudi več knjig, najpomembnejši med njimi sta Črne bukve kmečkega stanu in Socializem, po zaslugi slednje bi ga lahko imeli celo za nekakšnega začetnika sociologije na Slovenskem.³⁹ Napisal je tudi skoraj 1500 strani razlag Stare in Nove zaveze v Zgodbah Svetega pisma, prevahal je Biblijo⁴⁰ itn. Omeniti je treba vsaj še okrog 1000 (po nekaterih ocenah celo 3000) Krekovih javnih govornih nastopov in Krekovo pedagoško delo (na ljubljanskem bogoslovju je poučeval tomistično filozofijo in fundamentalno teologijo, bil pa je tudi literarni mentor številnim dijakom).

Ti suhoparni podatki o J. E. Kreku in njegovem delu že sami po sebi veliko povedo o osebnosti tega človeka in njegovi zgodovinski vlogi v kulturnem razvoju

³⁷ Podatki o Krekovem delovanju med kmeti so povzeli iz naslednjih besedil: W. LUKMAN, Janez Ev. Krek – biografski in bibliografski pregled, Anka VIDOVIČ MIKLAVČIČ, Krekovo zadružništvo: teorija in praksa, oboje v: *Krekov simpozij v Rimu*, Celje, Mohorjeva družba, 1992, 7–17 in 174–181; Janez Gril, Krekovo socialno delo, *Bogoslovni vestnik*, Ljubljana, 1988, št. 1, letnik 48, 21–27; Ferdo GESTRIN – Vasilij MELIK, *Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918*, Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1966, 277–285.

³⁸ Več o tem glej v: Janez JUHANT, Krekovo politično delo, *Bogoslovni vestnik*, Ljubljana, 1988, št. 1, letnik 48, 29–32.

³⁹ Več o tem glej v: Walter LUKMAN, Janez Ev. Krek – biografski in bibliografski pregled, v: *Krekov simpozij v Rimu*, Celje, Mohorjeva družba, 1992, 7–17.

⁴⁰ Prim. France ROZMAN, Krekov prispevek k širjenju svetega pisma na Slovenskem, *Bogoslovni vestnik*, Ljubljana 1988, št. 1, letnik 48, 45–52.

slovenskega naroda, z vidika koncepta, na katerega se bomo v naslednjem razmisleku oprli, pa bodo dobili še posebno vlogo: prav v tej skladovnici podatkov se namreč skrivajo odgovori na vprašanja o nezavednih strukturah, ki so določale Cankarjevo literarno pisavo. Še prej pa je treba ta kratek, še zdaleč ne popoln pogled na Kreka in njegovo delo, ki naj bi nam dal zaslutiti karizmatično moč J. E. Kreka in ki vsaj v grobem ponazarja obseg njegove dejavnosti ter učinek te dejavnosti v slovenskem gospodarskem, kulturnem, političnem in ideološkem prostoru, dopolniti s pogledom tistega, kar je o J. E. Kreku povedala slovenska Literarna zgodovina.

J. E. Krek v slovenski literarni zgodovini

Slovenska literarna zgodovina obravnava Janeza Evangelista Kreka predvsem kot pomembnega socialnega organizatorja kmetstva in delavstva na prelomu stoletja, pisca teoretičnih in publicističnih besedil s krščansko socialistično tendenco (predvsem Črne bukke kmečkega stanu in Socializem), politika (najbolj je poudarjeno Krekovo zavzemanje za trializem), organizatorja literarno zainteresiranega dijaštva (t. i. ligaši, med katerimi je bil tudi Oton Župančič), avtoriteto, ki je nepostedno vplivala na nekatere slovenske pisatelje (Finžgarja, Preglja, Župančiča), nasprotnika moderne (Vestfalska pisma) in tudi kot manj pomembnega pisca leposlovja. Več prostora Kreku je Kreku odmerjeno v t. i. Matični, manj v Pogačnikovi in Zadravčevi Zgodovini slovenskega slovstva.⁴¹

V obeh Zgodovinah je Krekovo ime največkrat omenjeno v povezavi z Otonom Župančičem in Franom Seleškim Finžgarjem, ki naj bi od vseh slovenskih literatov nosila najvidnejši Krekov pečat. Prvi se je udeleževal krožka katoliških dijakov, »ligašev«, ki so se zbirali okrog Kreka od jeseni 1891 do poletja 1896. Dijaki, ki jih je Krek vzpodbujal k pisanju, učenju slovanskih jezikov, dušeslovja, filozofije in logike, so kot prilogo Rimskega katolika izdajali list Slovenska vila, vse do zapetljajaja, ko je Dragotin Kette napisal pamflet na škofa Missio, zaradi česar so »ligaši« prišli v nemilost pri šolskih oblasteh. Splošno znano je, da je Krek Župančiča navdušil za ukrajinsko ljudsko slovstvo, opozoriti pa je treba tudi na Župančičeve panagirike Kreku, npr. pesem Mesečina (1914), v kateri ga označi z metaforo »srce v sredini« (ki jo je potem kot naslov svoje knjige o Kreku uporabil tudi V. Brumen⁴²), ali pesem Naša beseda (1918), ki je zanimiva še posebej zato, ker Župančič Kreka povzdiguje v človeka, v katerem je slovenski narod uzrl samega sebe:

*In narod ...
ko uzrl je poveličan obraz,*

⁴¹ Anton SLODNJAK, *Zgodovina slovenskega slovstva III. Realizem II*; Lino LEGIŠA, *Zgodovina slovenskega slovstva VI. Ekspresionizem in novi realizem*; Joža MAHNIČ, *Zgodovina slovenskega slovstva V. Obdobje moderne* in Viktor SMOLEJ, *Zgodovina slovenskega slovstva VII. Slovstvo v letih vojne 1941–1945* ter Jože POGAČNIK, *Zgodovina slovenskega slovstva IV. Realizem* in Franc Zadравce, *Zgodovina slovenskega slovstva V. Nova romantika in mejni obliki realizma*.

⁴² Prim. Vinko BRUMEN, *Srce v sredini. Življensko delo in osebnost Janeza Evangelista Kreka*, Buenos Aires 1968.

pred možem tem spoznal je: »To sem jaz!

V zrcalu vernem, v možu tem, kar bom, vse vidim, vem.«

Čeprav je bila hvalnica pisana mrtvemu človeku in čeprav je nastala v obdobju, ko so zaradi Krekovih jugoslovanskih stališč in zaslug (majniška deklaracija!) o njem govorili vsi vsaj spoštljivo, če ne že vzhičeno, pa so citirani verzi vseeno zelo povedni, saj kažejo, da je že Župančič razmišljal o Kreku kot o človeku, ki je odigral ključno vlogo pri vzpostavitvi slovenskega naroda.

Še neposrednejši naj bi bil Krekov vpliv na Finžgarja, s katerim sta bila dobra prijatelja. Zanimivo, posledica Krekovega vpliva nanj naj bi bili upornejši junaki v Finžgarjevih povestih (pozneje bomo vzroke za nedejavnost cankarjevega literarnega junaka iskali prav v krekovski ideologiji). Finžgar naj bi na neposredno Krekovo pobudo napisal roman s socialno tematiko *Iz modernega sveta* (Krekov življenjepisec v Biografskem leksikonu Ivan Dolenc meni, da je predhodnica tega romana Krekova povest *Iz nove dobe*), Krek naj bi bil na tak ali drugačen način pobudnik tudi pri nekaterih drugih Finžgarjevih delih, npr. povesti *Pod svobodnim soncem*.⁴³

L. Legiša omenja Kreka vsaj še v povezavi z Ivanom Pregljem, ki je Kreku posvetil roman *Zadnji upornik*,⁴⁴ V. Smolej pa z Alojzom Gradnikom, ki je napisal pesem *Na Krekovem Grobu*,⁴⁵ in tudi Ivanom Cankarjem, kar nas bo v nadaljevanju še posebej zanimalo. Morda bi Krekovo ime lahko našli v povezavi še s kom, npr. Silvinom Sardenkom (Alojz Merhar), Antonom Erjavcem,⁴⁶ vendar s tem kaj več od statističnega pregleda pojavljanja Krekovega imena v raznih virih ne bi dosegli. Rezultati takega metodološkega pristopa se bistveno ne bi mogli razlikovati od dosedanjih rezultatov literarne zgodovine. Tako bi Krek v okviru razprav o slovenski književnosti še naprej ostal le obrobna tema: bil bi človek, ki bi mu postavljali spomenik zaradi organizacijskega dela na področju sociale in ga grajali zaradi dogmatičnih, v bistvu mahničevskih pogledov na književnost in delovanja proti sodobnim težnjam v takratni umetnosti. Da pa ne bi imeli občutka krivde zaradi manjkajoče statistike, najprej vendarle pregled tistega, kar je bilo o razmerju Krek – Cankar dokumentirano v literarnih zgodovinah.

⁴³ Franc ZADRAVEC, *Zgodovina slovenskega slovstva* V. Nova romantika in mejni obliki realizma, Maribor, Založba Obzorja, 1970, 300–331; Joža Mahnič, *Zgodovina slovenskega slovstva* V. *Obdobje moderne*, Slovenska matica, Ljubljana, 1964, 238–259.

⁴⁴ Lino LEGIŠA, *Zgodovina slovenskega slovstva* VI. *Ekspressionizem in novi realizem*, Ljubljana, Slovenska matica, 1969, 249.

⁴⁵ Viktor SMOLEJ, *Zgodovina slovenskega slovstva* VII. *Slovstvo v letih vojne 1941–1945*, Ljubljana, Slovenska matica, 1971, 344.

⁴⁶ Na problem neraziskanosti Krekovega pomena v slovenski književnosti in njegovega vpliva na druge književnike v zadnjem času opozarja predvsem katoliška stran. Čeprav so razprave katolikov ideološko enostranske in zaenkrat skorajda v ničemer ne presegajo spoznanj iz t. i. Matične (Zgodovine, pa vendarle največ prispevajo k temu, da Krek počasi dobiva zaslužno mesto v slovenski kulturni zgodovini. Tako so bile v Bogoslovnem vestniku (BV, Ljubljana, 1988, št. 1, letnik 48) objavljene razprave s Simpozija o J. E. Kreku, leta 1992 pa je izšla zbirka razprav s še enega simpozija o Kreku, ki ga je organizirala Slovenska teološka akademija v Rimu (*Krekov simpozij v Rimu*, Celje, Mohorjeva družba, 1992). O Krekovem deležu na področju leposlovja sta na teh simpozijih govorila Marko Mahnič (Krekovo leposlovno delo) in Jože Zadavec (Krek – pesnik in pripovednik).

V Slodnjakovi Zgodovini beremo, da je Kreka poleg Župančiča obiskoval leta 1893 tudi Cankar: »Tedaj je zahajal k njemu tudi gimnazijec Oton Župančič, nekoliko pozneje celo realec Ivan Cankar.«⁴⁷ Poleg tega Slodnjak opozarja na že omenjenega Ivana Dolenca, ki opozarja na zanimivo naključje, da je prizorišče dogajanja Krekove povesti Iz nove dobe Ottakring, torej poznejše bivalno okrožje Ivana Cankarja. Krekova povest je tako glede na snov in milje po Dolencevem mnenju nekakšna predhodnica Cankarjevih dunajskih novel in črtic. Zdravec v svoji Zgodovini o tem ne piše.

V Cankarjevem opusu Krekovo ime srečamo prav tako le nakajkrat. O njem je spregovoril v nekrologu ob Krekovi smrti, na zadnjem tržaškem predavanju Očiščenje in pomlajenje, še prej pa v že omenjenem spisu Kako sem postal socialist, na predvolilnem govoru leta 1907 v Ljubljani, v Dunajskem pismu, Pismih Jeremijevih, kritiki Pozabljene rokavice in v dveh pismih bratu Karlu.⁴⁸ Poleg tega so raziskovalci Cankarjevega opusa med pismi bratrancu Izidorju Cankarju našli potrdilo, v katerem Cankar potrjuje prejem 300 kron »od drja J. Ev. Kreka po drju. Iz. Cankarju«.⁴⁹

Če si pojavljanje Krekovega imena v Cankarjevem opusu ogledamo po kronološkem redu, potem sta na začetku pismi bratu Karlu iz leta 1900, v katerih ga prosi za Krekovo knjigo Črne bukve kmečkega stanu. V prvem pismu z dne 3. 4. 1900 Cankar piše: »Nekaj te moram prositi: ali moreš dobiti knjigo dr. Krekovo »Črne bukve kmečkega stanu«? Če ne, pa mi povej, kje se naroči in koliko stane. Jaz jo rabim.«⁵⁰ V drugem pismu dne 9. 6. 1900 spet piše o tej knjigi: »Pisal sem Ti некоč, da mi morda priskrbiš Krekove »Črne bukve kmečkega stanu«... Oglasi se malo!«⁵¹

Naslednjič se je Cankar od Kreka mimogrede obregnil kot ob klerikalca, ki zase trdi, da je le klerik, na predvolilnem shodu v Ljubljani 1. aprila 1907.⁵² Potem je Cankar v Dunajskem pismu (Rdeči prapor, 11. 10. 1907) spregovoril o Krekovem dvoličnem obnašanju v dunajskem parlamentu (1907), kjer se je obnašal kot pravi demokrat, medtem ko je bil doma popolnoma drugačen (o Krekovem govoru v parlamentu na Dunaju so se doma razpisali tudi liberalci), omeni pa tudi Krekovo nasprotovanje podražitvi živil.⁵³

V Pismih Jeremijevih I (1909) je Cankar obračunaval s slovenskim liberalizmom, vmes pa je mimogrede navrgel zanimivo misel, ki marsikaj pove o tem,

⁴⁷ Anton SLODNJAK, *Zgodovina slovenskega slovstva* III. Realizem II, Ljubljana, Slovenska matica, 1961, 301.

⁴⁸ Prim. Ivan CANKAR *Zbrano delo* XXV, DZS, v Ljubljani, 1976, 320.

⁴⁹ Ivan CANKAR, *Zbrano delo* XXIX, DZS, v Ljubljani 1975, 416. – Urednika Cankarjevega Zbranega dela domnevata, da se potrdilo nanaša na prejem denarja za prodajo dela Na klancu leta 1916, saj je prva izdaja že zdavnaj pošla.

⁵⁰ Ivan CANKAR, *Zbrano delo* XXVI, Ljubljana, DZS, 1970, 80.

⁵¹ N. d., 86.

⁵² Ivan CANKAR, *Zbrano delo* XXV, Ljubljana, DZS, 1976, 156.

⁵³ N. d., 52–54.

kdo je po njegovem mnenju bil najbolj zaslužen za zlom liberalizma na Slovenskem: »Še dvajset let ni, kar je Mahnič vihtel svoj bridki meč nad živim liberalizmom ... oh, Krek se le še sočutno smehlja ob smrtni postelji, in tudi Mahnič bi se smejal ...«⁵⁴ Cankar potem govori o sicer poštenih Slovencih Jurčiču, Kersniku, Tavčarju, Gregorčiču in Aškarcu, ki pa so zaradi liberalne ideologije izgubili realno sliko življenja izpred oči: »Jurčič je našemil kmeta, ker ga, sam kmečki sin, ni poznal drugače, nego po nošnji in besedi; Kersnik je idealiziral tistega adjunkta, h kateremu bi v krcmi ne bil prisedel; Tavcar je za bandite prekrstil tiste farje, ki jih ni poznal; Gregorcic je gledal v zvezde, ko je pel, in se je do smrti razjokal ob rahli Mahnicevi sapici; Askerc pa je navsezadnje vso brklarijo pustil na mizi ter je splezal na piramide.«⁵⁵ Krek im Mahnič bi se temu Cankarjevemu udrihanju po liberalizmu v duhu krekovskega antiliberalizma prikrito hahljala.

Potem je Cankar napisal članek Kako sem postal socialist za Družinski koledar 1914, ki pa ni izšel, tako da je bilo Cankarjevo besedilo objavljeno šele postumno v Demokraciji leta 1918. Kot je že bilo omenjeno, Cankar tukaj spregovori o vlogi Krekovih Črnih bukev na njegovi poti do socialista. Leta 1916 pa je Cankar v nekoliko užaljenem tonu v Domu in svetu objavil kritiko Krekove brušure Kroaten und Slovenen, izdane v Nemčiji za nemški trg. V kritiki Cankar Kreku očita, da je v knjigi ob predstavitvi Slovencev preprosto pozabil na umetnost: »Dr. J. Ev. Krek nima besede, niti ene bore besede za slovensko umetnost.«⁵⁶

Naslednja spisa, v katerih Cankar omenja Kreka, pa sta nastala že po Krekovi smrti. Cankar tukaj o Kreku govori občudujoče, ker si po eni strani resda lahko razlagamo s pieteto do pokojnika, po drugi strani pa je zanos, ki veje iz njegovih besed, presenetil vse, saj za Cankarja niti ob takih priložnostih ni bil običajen. Tako je v obeh besedilih navedena prisposoda padlega vojskovodje in armade, ki zmaga po njegovi smrti (glej opombo 4); v nekrologu med drugim pravi: »Narod je kot otrok: brez dolgega premišljevanja in brez omahovanja previdi bistro, občuti brž, kdo mu daje in kdo mu jemlje. Zato so vroče, naravnost iz srca privrele sovze ob grobu moža, ki je dal svojemu narodu vse in edino, kar je imel: svoje življenje.«⁵⁷

Iz navedenih literarnozgodovinskih podatkov se da izvleči nekaj previdnih ugotovitev. Cankar je zanesljivo poznal Krekovo knjigo Črne bukve kmečkega stanu iz leta 1895. Urednika Cankarjevega Zbranega dela npr. opozarjata na mnenje Borisa Merherja, da je to Krekovo delo verjetno vplivalo na Cankarjevo zamisel iz leta 1896 o drami, ki bi obravnavala kmečke punte.⁵⁸ Morda je o tem Cankar razmišljal tudi leta 1900, ko je pisal bratu za knjigo. Glede Cankarjevega poznavanja ostalih Krekovih besedil zanesljivih poročil ni, je pa zelo verjetno, da je prebral še katero Krekovo delo ali vsaj katerega od njegovih številnih publicističnih člankov.

⁵⁴ Ivan CANKAR, *Zbrano delo* XIV, Ljubljana, DZS, 1970, 204.

⁵⁵ N. d., 206.

⁵⁶ Ivan CANKAR, *Zbrano delo* XXIII, Ljubljana, DZS, 1975, 162.

⁵⁷ Ivan CANKAR, *Zbrano delo* XXV, Ljubljana, DZS, 1976, 144.

⁵⁸ Ivan CANKAR, *Zbrano delo* III, Ljubljana, DZS, 1967, 253.

Drugo, kar lahko ugotovimo, je da Krek ni bil deležen strupenosti, s katero je Cankar obračunaval z duhovščino v svojih spisih, npr. s katehetom z realke Janezom Gnjezdo, Antonom Mahničem ali Alešem Ušeničnikom. Do Kreka je bil Cankar zajedljiv le v obeh spisih iz leta 1907, torej v spisih, ki sta nastala neposredno pred volitvami in po njih (na volitvah sta se oba potegovala za mesto v dunajskem državnem zboru), v ostalih spisih pa je bil do Kreka korekten, v tistih iz zadnjega obdobja življenja pa celo vzhičen nad veličino Krekove osebnosti. Ugotovitev o Cankarjevi strupenosti do Kreka je še posebej zanimiva, če jo primerjamo z že zgoraj navedenimi ugotovitvami nekaterih krekoslovcev, podanimi na rimskem simpoziju o Kreku, da so Kreka spoštovali vsi, tudi nasprotniki.

Tretja ugotovitev pa se nanaša na Cankarjev odnos do slovenskih liberalcev, kakor se kaže v njegovem besedilu o slovenskih realistih. Prav iz Cankarjevega čustvenega udrihanja po liberalizmu se da izvleči sklep, da si s Krekom idejno niti v času njune medsebojne politične konfrontacije nista bila daleč narazen, kot se morda komu na prvi pogled zdi, saj se v Cankarjevi spontani, čustveni govorici kažejo tudi značilnosti govornice krekovske ideologije. Izključevalno misel, da je liberalizem tuj slovenski identiteti, je bilo eno najudarnejših antiliberalističnih političnih gesel slovenskih klerikalcev. Po krekovski logiki (oz. logiki takratnega slovenskega krščanskega socializma) bi Jurčič smel pisati le o kmetih, ker je sam izviral iz kmečkega okolja, Kersnik ne bi smel pisati o adjunktih, ker so ti vsi po vrsti pokvarjeni, Tavčar bi v svojih delih moral peti hvalo slovenskemu kleru, Gregorčič ne bi smel gledati v zvezde, ampak v – predvidevamo lahko – trdo kmečko in delavsko življenje Slovencev, Aškerc ne bi smel hoditi po Egiptu, ampak po (kmečki) domovini. Izza Cankarjevega napadanja liberalcev se tako nepričakovano prikaže domača miselnost, ki povzdiguje kmeta, razglaša meščanstvo za apriori pokvarjeno in brani kler, miselnost, ki je tudi izrazito klavstrofobična, saj je v svoji domačijskosti nestrpna celo do pogleda v veselje ali tujino.

Od vseh literarnozgodovinskih ugotovitev je za naš nadaljni razmislek pravzaprav najbolj upoštevanja vredna zadnja ugotovitev. Ta je indic, da je misel o vplivu krekovske ideologije na Cankarjevo literaturo, torej izrazito emocionalno, spontano govorico, upravičena. Druga ugotovitev, da je bil Cankarjev odnos do Kreka spoštljiv (v zadnjem obdobju Cankarjevega življenja ta spoštljivost prerase v občudovanje), pa je za nas zanimiva kot še en podatek, ki govori o veličini Krekove osebnosti, kot kaj drugega pa ne, saj v središču naše pozornosti ne bo Cankarjev zavesten odnos do Kreka in njegovih idej, ampak tisti del Cankarjeve duševnosti, ki nadzoru zavesti uhaja in je lahko celo v popolnem nasprotju z zavestnim hotenjem.

Iz podobnega razloga, torej zato, ker nas vplivi, ki se jih je Cankar zavedal, ne zanimajo preveč, za nas tudi Črne bukve kmečkega stanu ne bodo najzanimivejše Krekovo besedilo. Za naš razmislek je veliko zanimivejše Krekovo obsežno delo Socializem iz leta 1901, delo, v katerem so v najeksplicitnejši obliki predstavljene Krekov zamisli o družbenem modelu, temelječem na idejah krščanskega socializma. Prav strukturne poteze tega modela se kažejo v Cankarjevih delih. Sicer pa ne smemo pozabiti, da Krek v nobenem svojem besedilu ni zapuščal smernic, ki so mu jih določali: okrožnica papeža Pija XIII., koncept krščanskega socializma

Nemca Kettelerja in Avstrijca Vogelsanga ter določilnega prvega katoliškega shoda v Ljubljani leta 1892. V tem pogledu lahko Socializem beremo tudi kot razširjene Črne bukve.

S tem zapuščamo utečene poti in se odpravljamo na manj uhojene, po katerih sta – sicer bolj mimogrede – hodila že V. Martelanc in S. Žižek.

Krekovstvo skozi teorijo ideoloških aparatov države in psihoanalizo

Zgoraj smo omenjali misli Vladimira Martelanca o vplivu Kreka na Cankarja. Toda kako pravilno razumeti trditev, da je »osvobodilno in socialistično pobarvani Krek katolicizem skoro neomejno zavladal politično, kulturno in tudi idejno celo nad svobodomiselnostjo inteligenco, ki mu ni mogla postaviti nobenega drugega utemeljenega ideološkega sistema nasproti« in da je »krekovski katolicizem dobil premoč tudi v literaturi, da Ivan Cankar sprejema ne le Krekovo politično in kulturno jugoslovanstvo, ampak se približa njegovi ideologiji tudi v svetovnem nazoru«?

Ogledali smo si način in obseg Krekovega delovanja, zato si ni težko predstavljati, kako se je »osvobodilno in socialistično pobarvani katolicizem« razlil po vseh kapilarah slovenske družbe ter odigral pomembno »politično, kulturno in idejno« vlogo. Zahtevnejše in težavnejše je iskanje odgovorov na vprašani, kako je mogoče, da je to ideološko polje zavladelo »celo na svobodomiselnostjo inteligenco«, in kako je mogoče, da se je Cankar približal Krekovi »ideologiji tudi v svetovnem nazoru«. Čeprav Martelanc na ti vprašanji ni mogel odgovoriti, saj mu je to onemogočal manko marksistične teorije na področju problematike subjekta, pa pol stoletja poznejša razprava Slavoja Žižka o tej temi vendarle kaže na to, da si je Martelanc intuitivno postavljaj prava vprašanja.

Martelanc ni imel izdelanega koncepta, s katerim bi lahko svojo tezo o povezanosti med krekovsko ideologijo in Cankarjevimi spontanimi doživljanjem sveta ustrezno utemeljil, zato si je poizkušal pomagati s pojmom svetovni nazor. Svoje pojmovanje svetovnega nazora je nekako podrobneje razložil v spisu O Cankarjevem svetovnem nazoru iz leta 1937.⁵⁹ Tam je zapisal, da svetovnega nazora ne moremo omejiti le »na odnos posameznika do nekaterih abstraktnih vprašanj, ki tvorijo predmet specifično filozofskih razmišljanj«, ampak moramo »razumovati pojem svetovnega nazora globlje in širše; razumeti ga moramo kot ves kompleks

⁵⁹To je spis, v katerem Martelanc poskuša predvsem »oprati« Cankarjev socializem krščanskih primesi in ga prikazati kot zgodovinsko stopnjo razvoja slovenske misli k marksizmu. Govori o oblikovanju Cankarjevega svetoovnega nazora od starih, privzgojenih predstav »do vrhunca najprogressivnejšega razvoja sodobne človeške misli« in o tem, da če »Cankar ni dojel končnih filozofskih temeljev marksistične ideologije, jih ni pač zaradi tega, ker je bil sploh tuj slehernim znanstvenim filozofskim sistemom«; govori tudi o Cankarjevem estetskem panteizmu in zanika, da bi ta izvirjal iz religioznega doživljanja, saj je pojem boga za Cankarja in druge duhove »veliko bolj potreba, da osredotočijo v enem simbolu vse etične in estetične kategorije veličastnega, dobrega, lepega, pravičnega, itd., kot pa potreba po kakšni spekulativni filozofiji ali posebnem religioznem doživljanju«. – Vladimir MARTELANC, O Cankarjevem svetovnem nazoru, *Razgledi v književnosti 1918–1941, Eseji in kritike*, Mladinska knjiga v Ljubljani 1963, 125.

posameznikovih idej, njegovo celotno predstavo o naravi, o človeku in o družbi, njegovo stališče v velikih vprašanih sodobnosti in predvsem duha, ki preveva vso njegovo ideologijo.⁶⁰ Svetovni nazor torej obsega zavesten in nezavesten, teoretski in spontan odnos do sveta, poudarek pa je prav na slednjem, nezavednem, spontanem, na duhu, ki preveva človekovo ideologijo oz. zavesten sistem idej.

Martelančev pojem svetovnega nazora je v marsičem podoben opredelitvi ideologije francoskega filozofa marksistično-strukturalistične smeri Luisa Althausserja, kar je še posebej zanimivo zato, ker se je na Althausserjev koncept t. i. ideološke interpelacije oprl tudi S. Žižek v svojem razmisleku o krekovstvu. Že zato nas podobnost njunih ugotovitev ne sme presenečati. Althausser ideologiji daje pomenski obseg, ki spominja na antropološki pojem kulture (človek je ideološko bitje; ideologija je večna, kolikor je večno človeštvo, onkraj ideologije je dejansko že biologija), ideologija po njegovem mnenju ne deluje na ravni nezavednega, subjekt je ne zaznava kot prisilo, ampak kot polje spontanosti in svobodnih odločitev. Martelančevo tezo o Cankarjevem približevanju Krekovi ideologiji v svetovnem nazoru bi si zato bilo mogoče razlagati v tem smislu, da so se sledi krekovske ideologije vedno bolj odražale na ravni spontanosti, nezavednih, razumsko nenadzorovanih dejanj in ritualov subjekta Ivana Cankarja. V prid tej domnevi pa pravzaprav govori tudi Martelančeva misel, da se pri Cankarju, kot izrazito intuitivni, umetniški duši, pri kateri je »element čustev vedno ali skoraj vedno prevladoval nad postulati čistega razuma«, ⁶¹ spontano odražajo »posebnosti slovenskega socialnega in kulturnega razvoja«. ⁶² Videli pa smo že, kdo je dajal pečat razvoju v tistem obdobju.

Če Martelanc svojega intuitivnega opažanja o Cankarjevem nazavednem krekovstvu ni znal prepričljivo utemeljiti tudi teoretično, ⁶³ pa je imel s tem manj težav drugi avtor, ki se je resda le posredno ukvarjal s to tematiko, psihoanalitično usmerjeni teoretik Slavoj Žižek. Žižek se je z vprašanjem Cankarjevega krekovstva ukvarjal v svoji raziskavi o slovenski nacionalni identiteti, objavljeni v knjigi *Jezik, ideologija, Slovenci* v poglavju *Krekovstvo*. ⁶⁴ V razpravi zagovarja tezo, da je

⁶⁰ N. d., 122.

⁶¹ Prim. opombo 59.

⁶² Prim. opombo 59.

⁶³ V Martelančevem pisanju pa se lepo kaže še en problem marksističnega diskurza. Zgodovina je v njem pojmovala kot nekakšen progresiven proces, ki vodi v končno, najvišjo stopnjo družbenega razvoja, v socializem oz. komunizem, podobno se dogaja tudi s posameznikovim svetovnim nazorom, saj se tudi ta počasi očiščuje in približuje k svoji idealni, marksistični podobi. Cankar zato marksista Martelanca ne zanima tak, kot je, ampak tak, kot bi moral biti. Na koncu se tako izkaže, da so ideje, predstave, stališča oz. vse, kar ni zgolj »marksistično filozofsko razmišljanje«, ideologija, in sicer ideologija v smislu napačne zavesti. Ker pa je bil Cankar premočna referenca na področju literature in literarne kritike v prvi polovici 20. st., da bi bilo mogoče elemente njegove literature kar tako razglasiti za »napačno zavest«, je Martelanc hočeš nočeš moral dokazovati, da so bile Cankarjeve »stranpoti« logična in nujna etapa razvoja misli na Slovenskem k marksizmu. S tem je sicer rešil Cankarja marksista, toda popolnoma je pozabil na Cankarjevo dejansko literarno delo. Zaradi te skrbi za Cankarja marksista je Martelanc v omenjenem spisu iz leta 1937 manj poudarjal oz. zmanjševal pomen Cankarjevega približevanja krekovski ideologiji in svetovnemu nazoru, o katerem je sam govoril v spisu iz leta 1935.

ideološko polje krščanskega socializma, katerega središčna in referenčna točka je bil prav Krek, na prelomu stoletja odigralo zelo pomembno vlogo v oblikovnjui same nacionalne identitete Slovencev. Rezultat tega procesa na področju, ki zanima nas, to je v slovenski literaturi prve polovice 20. stoletja, pa je introvertiran, nedejaven lik cankarjanske literature.

Žižkova teza, da so Slovenci šele v obdobju na prelomu stoletja, torej v obdobju, ko je katoliško gibanje preraslo v vodilno politično in ideološko silo na Slovenskem, postali prava nacija, je morda pretirana, veliko težje pa je oporekati tistemu, kar je nastalo kot stranski produkt ob dokazovanju teze, namreč ugotovitvami o določenosti Cankarjeve literature s krekovsko ideologijo.

Žižek se je v raziskavi oprl na izsledke psihoanalitične teorije Jacquesa Lacana o subjektu kot želečem bitju, ki zelo spominjajo na Althusserjev koncept ideološke interpelacije individov v subjekte.

Athusserjeva teza, da ideologija interpelira subjekte v individue,⁶⁴ temelji na predpostavki, da je sleherna ideologija možna le za konkretne subjekte in prek teh konkretnih subjektov in da so najbolj ideološki ravno vsakdanji rituali, ki jih ti subjekti ne doživljajo kot ideološke, ampak kot izraz spontanosti in svobodne volje. Ko govorimo o interpelaciji, si zato moramo predstavljati nek hipotetični X, ki postane (ideološki) subjekt v trenutku, ko se prepozna v klicu absolutnega in univerzalnega Subjekta in se s tem prostovoljno podredi njegovim ukazom in zahtevam. Ta Subjekt je točka, iz katere individum vidi sebe kot idealnega subjekta.

Za boljše razumevanje te teze je treba razložiti še nekaj temeljnih pojmov. Althusser je ideologijo opredelil zelo široko, kot sistem različnih predstav, od podob, motivov, do idej, pojmov, itd. Toda od tega pojma ideologije na splošno, ki je na nek način večna, moramo ločiti različne ideologije, ki so zgodovinske, minljive. Z Althusserjevega vidika si je mogoče zamisliti nastajanje in tudi izginjanje posameznih ideologij, nikakor pa si ni mogoče zamisliti, da bi bila možna oblika sveta in življenja brez sleherne ideologije. Napak bi bilo tudi, če bi trdili, da obstaja ideološko nedeformirana realnost, izza ene ideologije se namreč vedno prikaže neka druga ideologija, ki ponudi nove predstave o realnosti. Povedano še drugače: sleherna realnost je posredovana z ideologijo. Ideologija, vsaka ideologija, imaginarno deformira realnost, zato je ideologijo nesmiselno presojeti z vidika napačne in nenapačne zavesti. Ljudje smo obsojeni na to, da živimo v ideologiji, da spontano in svobodno doživljamo in izbiramo vrednote, ki nam jih ta ideologija ponuja.

Dobra in učinkovita ideologija ne deluje represivno, ne kaže sama nase, ampak potihoma, na ravni vsakdanjih spontanih ritualov, na ravni nezavednega. Najbolj ideološko je z Althusserjevega vidika zato prav tisto, kar sprejemamo kot samoumevno, neproblematično, neideološko. Prvine ideologije je zato treba iskati tam, kjer se na prvi pogled zdi, da jih je najmanj oz. da jih ni, to je na ravni spon-

⁶⁴ Slavoj ŽIŽEK, *Jezik, ideologija, Slovenci*, Ljubljana, Delavska enotnost, Zbirka Družboslovje, 1987.

⁶⁵ Luis ALTHAUSSET, *Ideologija in ideološki aparati države, v: Ideologija in estetski učinek*, Ljubljana, Zbirka Marksistična teorija kulture in umetnosti, Cankarjeva založba, 1980, 35–99.

tanega doživljanja sveta. S tega vidika niti zavestno nasprotovanje določeni ideologiji ne zagotavlja, da nas prav ta ideologija ne bi obvladovala na nezavedni ravni spontanosti.

Althusserjev koncept interpelacije subjektov v individue se v temeljnih potezah ujema s tistim, kar je v lacanovski psihoanalizi znano kot osnovna celica grafa želje, nekakšen temelj za lacanovsko razmišljanje o subjektu kot želečem bitju. Subjekt je v lacanovski teoriji opredeljen kot želeče bitje, ki živi v nekem izvirnem neskladu s samim seboj in s svetom. To nemogoče stanje poskuša reševati z imaginarnim konstruktom, fantazmo, v kateri poskuša realizirati svojo željo, da bi tako ta nesklad odpravil. Pri tem pa ne gre preprosto za to, da bi subjekt v fantazmi zgolj imaginarno realiziral svojo željo. Subjekt namreč ne ve vnaprej, kaj hoče, kajti objekt želje ni dan vnaprej. Subjekt si mora zato naprej konstruirati koordinate, ki mu omogočajo, da umesti svojo željo. Fantazma torej ni zgolj realizacija subjektive želje, ampak tudi vzpostavitev koordinat, ki subjektu omogočajo želje. Te koordinate pa subjekt postavlja Drugi, ki si ga lahko predstavljamo v mnogih oblikah, v bistvu pa se ujema s tistim, čemur pravi Althusser Subjekt. Z mesta tega Drugega, ki je instanca nezavednega, se naslavlja na subjekt prav ideologija. Subjekt lahko skratka vedno svobodno izbira med možnostmi, ki mu jih daje na voljo ideologija.⁶⁶

Oglejmo si zdaj nekaj temeljnih pojmov, ki so potrebni za razumevanje lacanovske osnovne celice želje, in samo osnovno celico želje. Ker je o tem pisal tudi Žižek, se bomo oprli na njegov spis o tej tematiki z naslovom Graf želje.⁶⁷

Lacanova teorija⁶⁸ temelji na tezi, da je freudovsko nezavedno strukturirano kot govorica. Do te ugotovitve je Lacan prišel tako, da se je najprej vprašal, kako je mogoče razpustiti bolezenski simptom v pacientovem nezavednem zgolj z govorjenjem (kar je temeljna metoda psihoanalitičnega zdravljenja); če je namreč z govorico mogoče vplivati na bolnikovo nezavedno, potem si tega ni mogoče razlagati drugače kot tako, da je tudi samo nezavedno strukturirano kot govorica. Človek je torej bitje pod udarom govornice, vpeto v njeno na zavestni in nezavedni ravni, njegovega nezavednega pa ni treba iskati v globinah pod zavestjo, ampak na površini govornice.

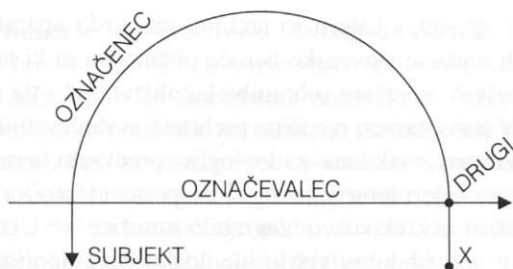
To vpetost subjekta v govorico je Lacan ponazoril s preprostim grafom, ki prikazuje razmerje med označevalcem in označencem. Tako bomo videli, da graf res ponazarja približno tisto, kar je Althusser zajel s konceptom interpelacije individuov v subjekte.⁶⁹

⁶⁶ O temeljih Lacanove teorije se je mogoče poučiti iz besedila Jacquesa-Alaina MILLERJA Pet predavanj o Lacanu v Carasau, v: *Gospodstvo, vzgoja, analiza, Zbornik tekstov Lacanove šole psihoanalize*, Ljubljana, DDU Univerzum, 1983, 6–108.

⁶⁷ S. ŽIŽEK, Graf želje, v: *Želja in krivda, Filozofija skozi psihoanalizo IV*, Ljubljana, Društvo za teoretsko psihoanalizo, 1988, 121–140.

⁶⁸ Prim. opombo 66.

⁶⁹ S. ŽIŽEK, Graf želje, v: *Želja in krivda, Filozofija skozi psihoanalizo IV*, Ljubljana, Društvo za teoretsko psihoanalizo, 1988, 121.

Na desni strani imamo individuum (hipotetični X, ki si ga moramo zamisliti kot nekakšno predideološko bitje; v realnosti tak individuum ne obstaja, pač pa obstaja subjekt neke ideologije, ki lahko s procesom interpelacije postane subjekt neke druge ideologije), ki se v retroaktivni operaciji t. i. označevalnega prešitja subjektivizira oz. interpelira v subjekt. Saussurov paralelizem med označevalcem in označencem je tukaj nekoliko popravljen, označevalec ni zgolj sredstvo za izražanje označenca, ampak na njega deluje oz. ga celo ustvarja. Vodoravni vektor namreč označuje niz, verigo t. i. nefiksiranih označevalcev (brez stalnega pomena), ki pomensko nekako lebdiijo v zraku, nakar to verigo prešije označevalec – gospodar in retroaktivno fiksira pomen lebdečim označevalcem, prišije jih na določene označence. To prešitje je hkrati tisti neulovljivi trenutek subjektivizacije, ko se neki individuum identificira z Drugim (ki ga je treba razumeti kot nekaj zunanjega), ki je na tega individua naslovil označevalca – gospodarja, in postane subjekt, družbeno, ideološko bitje v primežu govornice. »Krekovsko prešitje« označevalne verige si lahko predstavljamo tako, da v ideološkem prostoru lebdiijo označevalci, kot so npr. 'svoboda', 'država', 'liberalizem', 'slovenstvo' itd., nato pa se jim doda označevalec – gospodar 'katolištvo', ki jim retroaktivno fiksira (katoliški) pomen – resnična svoboda je pravzaprav le prostovoljna odpoved subjekta individualni svobodi v korist skupnosti, država je organizem z udi, od katerih ima vsak svojo, od Boga določeno vlogo, liberalizem je le ena od pojavnih oblik pokvarjenega judovstva in nemštva itd. (liberalno uverženje bi seveda istim označevalcem fiksiralo popolnoma drug pomen).⁷⁰

Na temelju konceptualnega aparata, ki nezavedno umešča na raven govornice in tako v govorici odkrije tisto povezavo med ideologijo in subjektivnim spontanim doživljanjem sveta, ki jo je morda zaslučil že Martelanc, Žižek v iskanju mehanizmov, ki uravnavajo spontano doživljanje sveta Slovence na prelomu stoletja (Cankar je bil glede tega idealni predmet raziskovanja), vso pozornost usmiri v raziskovanje različnih diskurzivnih praks iz tedanjega obdobja. Naletel je na tisto izjemno obsežno delo in dejavnost Janeza Evangelista Kreka in njegovih učencev, o katerem smo poročeli zgoraj. Ob tem je pravilno ugotavljal, da »Krek ni bil le pisec vrste teoretskih razprav, v katerih je skušal razdeliti svoje pojmovanje krščanskega socializma, marveč je hkrati deloval kot referenčna točka, kot 'naveza' široko razvejene in heterogene mreže ideološke produkcije ob prelomu stoletja: gre za

⁷⁰ Zgled je izpeljan po modelu, ki ga je Žižek predstavil v Grafu želje na strani 122.

množico 'poučnih' spisov, s katero so takratni ideološki aparati, predvsem periodični tisk, zapisali najširše slovensko beroče občinstvo, in ki tematsko segajo od neposredno 'ideoloških' vprašanj (obramba katolištva ipd.) tja do na prvi pogled povsem 'utilitarnih' tem (nasveti o načinu prehrane, o varčevanju ipd.), ki pa toliko bolj izpričujejo prežetost 'vsakdana' z ideologijo; predvsem ta množična ideološka produkcija je tista, na kateri temelji takratna nesporna ideološka hegemonija krekovstva, tj., skoz katero je krekovstvo 'zagrabilo množice'«⁷¹ Ugotavljal je skratka, da je krekovstvo v tem obdobju vršilo ideološko hegemonijo, opredeljevalo je celotno ideološko polje, vključno z ideološkimi nasprotniki, ki jim je določalo teren, in to vse tja do 2. svetovne vojne. Seveda se ob tem ni mogel izogniti literarnemu diskurzu, saj so se v njem, še bolj kot v drugih diskurzih, kazale sledi krekovske ideologije.

Kako naj bi se elementi krekovske ideologije kazali v Cankarjevi duševnosti oz. literaturi, ki naj bi bila izraz te duševnosti, poskuša Žižek dokazati s ponazoritvijo bistvenih razlik v nezavednih strukturah psihičnih aparatov osrednjih literarnih subjektov v Prešernovem Krstu pri Savici in Cankarjevih Hlapcih.

Problem, ki je Slovence pestil skozi zgodovino, pravi Žižek, je bilo njihovo nerazrešeno razmerje do »univerzalnega Zakona« nikoli ni dal zares ujeti, z njim se ni identificiral, ampak je bil do njega v odnosu zunanje oponašanje. Do razrešitve tega problema, ki je vidna, če primerjamo nekatere značajске poteze Jermana iz Hlapcev in Črtomira iz Krsta, pa naj bi prišlo prav v obravnavanem obdobju. Tako Črtomirov sprejem krščanske vire ni iskren, saj nove vere ne sprejme zato, ker bi v njej našel neko novo resnico, nov smisel življenja, ampak je njegovo katolištvo maska za nekaj drugega. Razpetost med pogansko domačijo in krščanskim univerzalizmom pri Črtomiru v resnici ni odpravljena, saj pri njem do notranje spreobrnitve ne pride. Taka razcepljenost subjekta ne omogoča uspešne nacionalne interpelacije, identifikacije subjekta s Subjektom, nacijo. Do rešitve tega problema, četudi samo polovične rešitve, v obliki potlačitve recepta, pa je prišlo prav po zaslugi krekovskega ideološkega polja, kar naj bi se najlepše izrazilo prav v Cankarjevi literaturi: »To razrešitev, skoz katero se naznačena neznačajska razcepljenost izrine, 'potlači', na literarnem področju uprizori Cankar s svojo znamenito triado 'Mati-Domovina-Bog' oziroma s tem, da pri njem mati (in ne oče) nastopi kot nositeljica Ideala-Jaza, kot tista, ki po svoji smrti zavлада kot Ime in nas tako ujame v 'nepovrnjiv dolg'«⁷² Cankarjev Jerman iz Hlapcev za razliko od vsaj na začetku bojevitega Črtomira ni več zmožen dejanja in delovanja, razcep med 'domačijo' in 'univerzalnim Zakonom' je pri njem že potlačen, prišlo je do simptomatske zgostitve, ko mu je kot Zakon nastopila mati. Posledica tega je vpetost v incestuozno razmerje z 'Materjo-Domačijo', nezmožnost delovanja, saj se idealom vedno odpove zaradi krivde in nepovrnjivega dolga do matere.

⁷¹ S. ŽIŽEK, *Jezik, ideologija, Slovenci*, Ljubljana 1987, Delavska enotnost, Zbirka Družboslovje, 9.

⁷² N. d., 36.

Z Žižkovega vidika je šele krekovska ideologija postavila koordinate za realizacijo nacionalne želje Slovencev, če smemo tako reči, slovenstvo ji je uspelo predstaviti kot objekt želje kljub nerazrešenemu razmerju do 'univerzalnega Zakona'. Potem ko je ta ideologija 'potlačila' nerazrešeno razmerje med 'domačijo' in 'univerzalnim Zakonom', npr. nezdružljivost opozoril o nevarnosti velikonemškega kapitala za slovenstvo na eni strani in zagovarjanje teze, da je avstro-ogrska monarhija najprimernejši okvir za uresničenje teženj slovenstva, na drugi strani, se je odprla na edini zares slovenski sloj prebivalstva, a hkrati tudi najbolj interen, nemoderen družbeni sloj. Temu sloju je uspešno predstavila njegove lastne tradicionalne vrednote, prepojene z lastno ideologijo. Ker je tako ta ideologija dobila množično politično podporo pri večinskem sloju prebivalstva na Slovenskem, je postala določujoča, zavezujoča na zavestni in nezavedni ravni za vse, tudi za ideološke nasprotnike, vključno z Ivanom Cankarjem.

Množični nosilci slovenskega naroda so bili namreč v tem obdobju večinski kmetje in narodna inteligenca, interpelirani se v Slovenca je v tem obdobju pomenilo priznati svojo zakoreninjenost v kmetistvu itn. Žižek navaja kot zanimiv primer za to, da je bila krekovska ideologija na nezavedni ravni določujoča npr. tudi za liberalce, liberalnega prvaka Ivana Tavčarja, ki je v Cvetju v jeseni ponujal kot rešitev za meščana, ki živi prazno mestno življenje, vrnitev na kmete. »Kmet je kralj,« piše Tavčar – celo liberalcec si torej predstavlja za ideal tistega, ki je bil glavni nosilec krekovske, liberalizmu sovražne ideologije, kmeta.⁷³

Althusserjevsko-lacanovski pogled (obe teoriji temeljita na strukturalizmu) na slovensko literaturo v prvi polovici 20. stoletja tako usmirja našo pozornost na bistveno drugačne poudarke od tistih, ki nam jih ponuja tradicionalna literarnozgodovinska eksplikacija. Če so literarni kritiki vsaj tja do 2. svetovne vojne (za njimi pa tudi doberšen del povojne literarne vede) v Cankarjevi literarni pisavi videli zadnjo referenco resnice o literaturi, pa ta pogled odkriva Drugega te zadnje resnice v polju krekovske ideologije. To pa v povsem novo luč postavlja ne le Cankarjevo literaturo, ampak posledično tudi slovensko literaturo, ki je nastala po Cankarjevi smrti, seveda pa tudi literarno kritiko iz tega obdobja.

Poskusimo z nakazanim konceptualnim pristopom analizirati eno od Cankarjevih besedil.

Hlapec Jernej in njegova spontana ideologija

Ta Cankarjeva povest na videz ni najprimernejša za naš razmislek, kajti glavni junak te povesti je od prve do zadnje strani dejaven lik, kar je v popolnem nasprotju s pravkar predstavljenimi tezami. Toda to je le videz – Hlapec Jernej je Cankarjevo najbolj krekovsko besedilo, hlapec Jernej pa je eden najčistejših Cankarjevih krekovskih likov sploh (morda ga prekaša Šimen Sirotnik, a ta je že posnetek Jerneja).

Podatkov o nastanku povesti ni obilo. Besedilo naj bi Cankar snoval med pripravami na volitve, na katerih je leta 1907 kandidiral na socialdemokratski listi,

⁷³ N. d., 43.

napisal pa naj bi ga neposredno po volitvah. Prvotno naj bi bilo besedilo zamišljeno kot propagandna brošura za volitve. Po poročilu Etbina Kristana je dobil Cankar idejo za Hlapca od človeka, ki je nekega dne v predvolilnem času prišel k njemu po pravni nasvet. Podeželana je prevaral brat, a za prevaranega ni bilo pravice, saj je bil zakon na strani prevaranta. Ker Kristana ni bilo doma, je podeželan zgodbo povedal Cankarju, ta pa naj bi ob tem navdušeno vzkliknil, da je ta človek »simbol«.⁷⁴

Če si je Cankar Hlapca Jerneja res zamislil kot propagandno brošuro za volitve, je glavni junak moral biti dejaven že iz tega razloga, saj nosilec socialdemokratskega mobilizacijskega klica ni mogel biti omahljivec. Predstavljajmo si npr., da bi Cankar za volilce namesto Hlapca kot propagandno brošuro napisal omenjeno zgodbo o Šimnu Sirotniku (Cankarjeva ponovitev Hlapca Jerneja, pisana za katoliški denar), povest o kovaču Šimnu, ki ga po tridesetih letih dela gospodar nažene, a se ob tem Šimen niti z besedico ne upre, ker se ne želi prerekati ne z Bogom ne z ljudmi, ampak raje vdano prenaša ponižanja, ki jih je deležen med čakanjem na smrt.⁷⁵ Dejavnost hlapca Jerneja bi torej dejansko lahko bila posledica Cankarjevih političnih nakan, tendence, ne pa spontanega ustvarjalnega procesa.

Prvina v Hlapcu Jerneju, ki bi jo še naprej pripisali Cankarjevim socialdemokratskim agitatorskim namenom in ki je vsaj na videz najbolj nezdržljiva s krekovsko ideologijo, so Jernejevi že kar marksistični pogledi na kategorijo dela. Delo je temelj Jernejeve primerjave med sabo in mladim Sitarjem, temelj, na podlagi katerega Jernej mladega Sitarja ima za nevrednega, da bi nasledil očeta, temelj njegove fantazme o pravici do tega, da sam zasede mesto gospodarja, delo je vrednota, ki jo Jernej postavlja nad lastnino. Slavoj Žižek v zgoraj omenjeni razpravi opozarja, da je krekovsko pojmovanje dela nasprotno novoveški afirmativni subjektivnosti dela, po krekovskem pojmovanju je delo dolžnost, z njim odplačujemo kazen za izvorni greh in kažemo na svojo ničnost. Žižek ob tem opozarja na Krekove zelo pogosto uporabljene sintagme, v katerih naštopa delo, npr. »Delu – čast!«, »Delu slava in čast!«, »Vsa čast delu!«, vendar pa v teh sintagmah vedno izostane tista določena beseda, ki bi jo dodali levičarji – oblast. Če je Jernej res subjekt krekovske ideologije, potem izgleda, da se je v njegov univerzum od nekod prikradla prav ta beseda⁷⁶ in krkovsko sintagmo zrevolucionirala. In če bi lahko z gotovostjo zatrdili, da ta prvina ni mogla priti iz krekovskega ideološkega univerzuma, potem bi Jerajev dejavnost dejansko lahko pripisali nekrekovskemu, npr. marksističnemu pojmovanju kategorije dela, saj se prav z mislijo na pravice, ki izhajajo iz minulega dela, začne Jernejev upor:

Jernej ni stopil v hišo, tudi na polje ni pogledal; šel je v hlev in legel na steljo. Tam je mislil take misli, kakršnih nikoli poprej.

Štirideset let bo, tako je mislil, štirideset in nič manj, ko sem prestopil ta prag. Bajta je bila takrat, čemerna in ubožna, da je bilo gospodarja sram in hlapca. Pa je

⁷⁴ I. CANKAR, *Zbrano delo XVI*, Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1972, 265–266.

⁷⁵ I. CANKAR, *Zbrano delo XIX*, Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1974, 151–197.

⁷⁶ S. ŽIŽEK, *Ideologija, jezik, Slovenci*, Ljubljana, Delavska enotnost, Zbirka Družboslovje, 1987, 20–21.

tekel pot v potokih, pa smo postavili dom, da je ženskam veselje, moškim čast. Kdo ga je postavil? Vsi so pomrli, ostal sem sam, poslednji oralec, poslednji kosec ... Glejte, čudo prečudno: štirideset let je rodila jablan, vrtu čast in gospodar; pa pride tujec, pa bi izkopal jablan ter jo presadil na kamen! ... Glejte, čudo prečudno: štirideset let je robotal, da bi postavil dom, s svojim potom je pognojil polje in senožet; in ko je dom stal, ko sta bila rodovitna polje in senožet, pride človek – od kod pride? – in pravi: Nisi prvi! Ter ga spodi v hlev, sam pa sede na zapeček in si baše pipo! ...⁷⁷

Toda tudi o tem, ali je Jerneja v dejanje res pognala zrevolucionirana krekovska sintagma in ali je tista usodna beseda res morala priti v Jernejevo krekovsko zavest od zunaj, nespontano, bi se dalo polemizirati. Omenili smo že, da naj bi bil pri Kreku v zgodnejšem obdobju Marksov Kapital eno najbolj branih del. In če bi le malo pobrskali po Krekovih spisih, bi naleteli tudi na misli, ki bi se jih dalo razumeti kot podlago Jernejevega uporniškega delovanja. Npr.: »Država mora tudi urejati vire zasebni lasti. Predvsem ima pravico in dolžnost, da varuje delo in delavce proti brezsrčni sebičnosti. S pametnimi zakoni mora skrbeti, da postane delo zopet glavni vir pridobivanja zasebne lasti.«⁷⁸ Če je to bilo tudi Jernejevo stališče, potem njegov upor ni bil nujno posledica revolucionarnih idej, ampak bi ga lahko razumeli kot njegov logičen krekovski odgovor na zavrnitev zahteve, naj se dosledno spoštujejo krekovska načela o družbeni ureditvi. Pa tudi uporni duh, na kakršnega naletimo pri Jerneju, krekovski ideologiji ni mogel biti popolnoma tuj, saj npr. v okrožnici paprža Leona XIII. *Rerum novarum*, ki je podlaga celotni krekovski ideologiji, preberemo tudi misel, da je državne zakone potrebno ubogati le, če »so v skladu z zdravo pametjo in torej tudi z večnim božjim zakonom«.⁷⁹ Ali je potemtakem Jernej, ki je bil za časa starega Sitarja na podlagi zaslug pri hiši drugi za gospodarjem in ki je bil prepričan, da je to, kar se mu dogaja, skregano z zdravo pametjo in božjim zakonom, počel sploh kaj nekrekovskega?

Prej bi lahko dejali, da ne. Izgleda, da je Cankarju uspelo krekovsko ideologijo od znotraj ujeti na točki nerazrešljive aporije, njegova neliterarna namera z besedilom pa je bila le zunanja spodbuda, ki ga je do take analitične študije in odkritja pripeljala. Sicer pa smo lahko prepričani, da kritiki, in sicer vsi po vrsti – vključno s katoliškimi, ki so videli v besedilu idejno zmotno (tako je npr. Ivan Pregelj o Cankarjevi povesti govoril kot o »formalni veleumetnini in miselni zmoti«, I. Pregelj: Literarni uvod v 'podobe iz sanj', Mentor 1917–18, str. 78.) – Hlapca Jerneja ne bi razglašali za slogovno mojstrovino, če bi v njem odkrili kaj »nenaravnega«, nespontanega, če Cankar v besedilu ne bi poustvaril le tistega spontanega, torej z vladajočo ideologijo posredovanega doživetja življenja, ki je bilo skupno njemu in kritikom.⁸⁰

⁷⁷ Vsi odlomki iz Cankarjeve povesti Hlapec Jernej in njegova pravica so navedeni po: I. CANKAR, *Zbrano delo XIV*, Ljubljana, DZS, 1972.

⁷⁸ J. EV. KREK, *Izbrani spisi III, Socializem*, Ljubljana, Jugoslovanska tiskarna, 1925, 65.

⁷⁹ Prim. Ivan ŠTUHEC: Svoboda in avtoriteta v družbenem nauku Cerkev od *Rerum novarum* do danes s posebnim ozirom na Janeza Ev. Kreka, v: *Krekov simpozij v Rimu*, Mohorjeva Družba, Celje, 1992, 125.

V nadaljevanju bomo v kratki analizi Hlapca Jerneja in njegove pravice poskušali ob tem, da bomo pokazali, kako se krekovske prvine kažejo v besedilu in kako krekovska ideologija usodno določa vsa Jernejeva ravnanja in dejanja, poskušali pokazati tudi, da Cankarjeva politična namera s Hlapcem Jernejem na samo krekovso strukturo njegovega spontanega doživljanja življenja ni bistveno vplivala, čeprav ga je verjetno prav ta namera pripeljala do tega, da je spontano in nevede razkril kratek stik v tej strukturi. Izgleda namreč, da je Cankar v želji, da bi napisal besedilo, ki bi bilo kritika krivičnega liberalnega kapitalizma, nehote napisal uničujočo kritiko krekovstva oz slovenskega krščanskega socializma.

Prvine krekovske ideologije v Hlapcu Jerneju najdemo predvsem v tistih segmentih, za katere se zdi, da so najmanj ideološki, npr. v spontanih, nezavednih ravnanjih glavnega junaka. V skladu s konceptom, na katerega smo se oprli, nam v iskanju vzrokov teh »spontanosti« ni terba vrtati po globinah Jernejeve duše, ampak po delih J. E. Kreka in njegovih učencev.

V Krekovem obsežnem delu z naslovom Socializem lahko preberemo, da je družba »organska zveza nravnih bitji; ali: organizem, sestavljen iz nravnih bitji«. ⁸¹

⁸⁰ Kritiška mnenja o idejni plati Cankarjeve povesti so se razlikovala, enotna pa so bila glede tega, da je Hlapec Jernej slogovna mojstrovina. Nekateri interpreti so vznik Jernejevih nenavadnih komunističnih idej razlagali s podobnostjo med kščanskimi in marksističnimi predstavami o pravici. Npr. France Bernik je o Jernejevih predstavah o pravici napisal naslednje: »Kakor so njegovi predniki nekoč verovali v staro pravdo in priznavali dolžnosti, zapisane v urbarjih, zaupa tudi naš Jernej v absolutno, od Boga določeno pravico. Taka je nadčasovna, nadnaravna, v pravem pomenu metafizična razsežnost Jernejeve predstave o pravici, njena konkretna vsebina pa se v bistvu pokriva z marksistično oziroma socialističnim pojmovanjem dela kot človekove bivanjske substance.« (F. BERNIK, *Uporništvo in resignacija v socialni pripovedi*, v: I. CANKAR, *Dela III*, Cankarjeva založba, v Ljubljani, 1986, 381). Z Bernikovega vidika v Hlapcu Jerneju in njegovi pravici torej ne gre za tendenco, ampak za spontano epifanijo najbolj človeškega v človeku – spoznanja, da je delo »človekova bivanjska substanca«. Katoliško usmirjeni kritik Evgen Lampe je v Hlapcu Jerneju odkril tendenco, in sicer jo je videl v tem, da hoče Jernej dokazati, da je ves družbeni red krivičen. Cankarju je torej očital, da je, koga oz. kaj Lampe okrivji za Jernejevo eksczesno obnašanje – liberalistično miselnost, ki da je obsedla samega hlapca Jerneja. Ugotavlja, da je Cankar ves družbeni red s podedovano pravico, s sodišči in postavami vred »obsodil kot krivico in nasilstvo. A tudi v njegovem hlapcu Jerneju tli želja po lastnini človeške narave.« Za Lampeta Jernej ni socialist, ampak individualist. Jernejevo prevratno ravnanje z Lampetovega vidika tako ni toliko posledica upravičenega spoznanja o krivičnosti kapitalističnega družbenega reda, saj ta sm po sebi ni krivičen, ampak posledica vdora priorij napačne kapitalistične miselnosti, ki je okužila Jerneja. Trditvi sta kontradiktorni, vendar zanimivi, saj Lampe z njima pove več, kot bi želel povedati. Kažeta namreč na to, da se je Cankar s Hlapcem nehote dotaknil bistvene zagate katoliškega ideološkega in političnega modela. Ta model se je deklarativno opredeljeval kot krščansko socialističen, v resnici pa je bil le korporativna različica kapitalizma, uperjena zgolj proti liberalnemu modelu družbe (več o kritičnih ocenah glej v: I. CANKAR, *Zbrano delo XVI*, Državna založba Slovenije, v Ljubljani, 1972, 271–273). Toda tudi katoliški kritiki so Cankarju priznavali – kljub očitkom o tendenčnosti –, da je povest vendarle veleumetnina v formalnem smislu. Liberalno usmirjena kritika pa se s tem problemom sploh ni ukvarjala, saj je Jerneja diskvalifikatorsko rzglasila za kratkoumneža in norca, njegovo ravnanje pa za plod idej zmedenega uma, zato je vseeno, od kod naj bi se njegove zamisli vzele. V kritiki Hlapca Jerneja v Slovenskem narodu (14. oktobra 1907) je kritik Jerneja označil kot »tip nestežnega človeka«, norca, trmoglavca, kakršen je lahko le »omejen kmečki človek«: »Junak te povesti je pravzaprav norec. Takih ljudi hodi okrog sodnj in advokatov vse polno.« Problematično pri tem ni to, da kritik Jerneja razglašala za norca – to niti ni tako napačna trditev –, ampak to, da je bilo s to razglasitvijo kritiško delo za kritika opravljeno. Toda tudi liberalci Cankarju mojstrstva niso oporekali.

Krek razlaga družbo po analogiji s človeškim organizmom kot zvezo več med seboj različnih udov, od katerih vsak deluje v skupni namen organizma. Notranja sila, ki vodi posamezne ude, je duša v telesu oz. oblast v družbi. Oblast je tista, ki postavlja zakone: ukazuje, sodi in kaznjuje. Krek loči očetno, državno in cerkveno oblast. Najviše na lestvici pa je cerkvena oblast:

»Družba, katero ustanavlja neposredno Bog sam, ima potemtakem oblast določeno od Boga. Taka družba je Cerkev. Kakor morajo tudi udje Cerkve spoštovati oblast, ki jo je dal Bog sam, in sicer tem bolj, kolikor višjega izvora je. Lahko rečemo, da bi se brž praktično rešilo socialno vprašanje, ko bi dali očetni oblasti v družini, oblast, ki jo imajo po svoji naravi posamezni narodi ali stanovi v svojem okrožju, državini, predvsem pa cerkveni oblasti to, kar ji pristoja. Predvsem cerkvenim, pravimo. In sicer zaradi tega, ker je cerkvena oblast neposredno od Boga in se dotika najvažnejših človeških dolžnosti, namreč več sreče. Kjer se ne spoštuje ta oblast, propadajo tudi druge.«⁸²

Za Kreka je Cerkev družba, ustanovljena od Boga, zato ji je tudi oblast dana od Boga. O sami državi pa pravi, da se v njo združujejo ljudje kot naravna bitja s svobodno voljo in umom po pameti in volji, ne pa po fizičnih zakonitostih; komur bodo izročili oblast v tej družbi, je odvisno od njih samih, vsekakor pa je to stvar njihove svobodne odločitve. Toda s to svobodno odločitvijo so del svoje svobode prenesli na tistega, ki jim bo vladal, zato mu morajo zaupati. Kakšno bi po Krekovem mnenju moralo biti razmerje med cerkveno in državno oblastjo, pa postane jasno, če si ogledamo še njegove poglede na t. i. očetno oblast. Ta oblast je naravna, zato podobno kot cerkvena oblast, ki je dana od Boga, ni predmet odločanja kot državna oblast, ampak naravno dejstvo. Prav družina pa je tisti ideološki aparat, v katerem bi morala imeti glavno besedo Cerkev in ne država. Za državo oblast, ki ne bi bila odvisna od cerkvene oblasti, ostaja zato v krekovskem družbenem modelu zelo malo oblasti.⁸³

Država, ki temelji na individualizmu, torej liberalna država, je za Kreka protinaravna, saj individualizem razkrajja rodbino, taka država s tem, da posega v družino (za Kreka naravno dejstvo), posega tudi v človekovo svobodo. Krekovski model družbe je diametralno nasproten liberalnemu modelu družbe, saj je bistvo liberalnega modela družbe popolna odprtost družbenega prostora, načelo enakosti med ljudmi in boj vseh proti vsem, dovoljeno je tako rekoč vse, kar ni izrecno prepovedano, to pa je vzrok stalnih sprememb v družbi in s tem nestabilnosti. Krekovski model pa želi družbeni prostor stabilizirati, ustaliti želi obstoječa ali celo zgodovinsko preživela družbena razmerja.

Krek npr. o enakosti med ljudmi, kar je eno od načel liberalizma, pravi naslednje:

⁸¹ J. EV. KREK, *Izbrani spisi III. Socializem*, Ljubljana, Jugoslovanska tiskarna, 1925, 13.

⁸² N. d., 18–19.

⁸³ N. d., 13–25.

»Nemogoče je, da bi bili v družbi vsi ljudje enaki. – [...] Po naravi so res vsi ljudje enaki med seboj. Vsak ima človeško naravo; nobeden je nima več, ne manj, nego drugi. V družbi pa je to drugače. Več ljudi se družijo v dosegu skupnega namena. Vsi morajo delovati za ta namen, toda ne vsi enako, sicer bi družba brž razpadla. Iz samih rok, iz samih glav ali samih nog ni mogoče sestaviti organskega telesa. Tako tudi ni mogoče združiti družbe, če bi bili vsi njeni udje z oziroma na njen namen popolnoma enaki.«⁸⁴

S Krekovega vidika družbena vez ne more biti boj vseh proti vsem na odprtem prizorišču občanske družbe, boj, v katerem lahko sodelujejo vsi, zmagujejo pa najspretnejši, najboljši, s Krekovega vidika je Bog vsakega človeka obdaril z določenimi spretnostmi in sposobnostmi, ki ustrezajo le določenemu poklicu, v smislu, komur je Bog določil, da bo kovač, naj bo kovač, komur, da bo vladar, naj vlada, nad izvrševanjem Božje volje na zemlji pa bo bedela oblast, dana od Boga. Posledica take družbene delitve je družba, razdeljena na stanove, podobna telesu in njegovim udom, kakor je v enem od katoliških vzgojno poučnih spisov zapisal nek Krekovsko usmirjeni pisec: »Vsak naj opravlja delo svojega stanu, trudi naj se v svojem poklicu. Človeška družba je podobna telesu; vsak ud ima svoje opravke: duhovnik, učitelj, uradnik, vojak, kmet, rokodelc, delavec; podobna je uri, v kateri delajo vsa kolesa skupno, bodisi majkna ali velika. Bog je odločil vsakemu človeku poseben poklic, gotov stan, ter daje posameznim ljudem njih stanu primerne duševne in telesne zmožnosti.«⁸⁵

Problem zaprtih družbenih modelov, kakršen je tudi krekovski, pa je – paradoksalno – prav ohranjanje družbene stabilnosti. Tak model sicer poskuša zmanjšati socialne in razredne razlike, odpraviti pa jih seveda ne more, kar pa noče priznati. Namesto tega pozornost občestva preusmirja na politične nasprotnike, na zunanjega sovražnika, ponavadi pa kombinira kar oboje (politični nasprotnik je ponavadi le orožje v rokah zunanjega sovražnika ipd.). Krek je npr. po zgledu avstrijskih krščanskih socialistov sovražnika identificiral v Židu, ki postane nakakšna simbolna figura, utelešena v mnogoštevilnih oblikah: »Kjer gospodujejo židje [...] tam je pozebla sreča krščanskega ljudstva. Žal, da moramo reči: ne smemo v socialni demokraciji, marveč tudi drugod: v umetnosti, v časnikarstvu, v politiki imajo židje že dolgo vodstvo v rokah. Revolucijska gibanja od l. 1848 so njihovo delo; surovo liberalstvo, gmotni, npravni in politični razpad naših držav je njihov plod (...) Razkrajajoč židovski element je sicer posredno tudi pri nas že pokazal svoj vpliv. Žalostne razmere: razdor, socialna demokracija, gnilo slovstvo so posledica tega vpliva. Toda židov ni med nami, in zato se čutimo tudi še toliko krepke, da premagamo svojo bolezen.«⁸⁶

Logika Krekovega antisemitizma je protislovna: Židov na Slovenskem ni, toda vseeno so krivi za razdor, socialno demokracijo, gnilo slovstvo, brezobzirni libera-

⁸⁴ N. d., 17.

⁸⁵ Jurij TRUNK, Bodi svoje sreče kovač! Nauki za vsakdanje življenje, navedeno po S. Žižek, Jezik, ideologija, Slovenci, 15.

⁸⁶ J. EV. KREK, *Izbrani spisi III. Socializem*, Ljubljana, Jugoslovanska tiskarna, 1925, 350.

lizem itn. Prav ta protislovnost kaže na to, da Žid ni bil realna nevarnost, ampak tista nujno potrebna zunanja figura v krekovski ideologiji, poosebljenje zla, ki prav s tem, da ogroža Slovence od zunaj, vzpostavlja trdno notranjo družbeno vez med člani slovenskega občestva, hkrati pa odvraca pozornost tega občestva od notranjih družbenih problemov. Totalitarno-izključevalnega značaja te ideologije ni težko uvideti. Slabo in nevarno za Slovence je tako rekoč vse, kar ni katoliško (tukaj je treba iskati razlage za problem tujstva v Cankarjevi literaturi).

Forma subjekta, ki ustreza takemu zaprtemu družbenemu ustroju, ne more biti enaka tisti, ki ustreza popolnoma odprtemu liberalnemu družbenemu modelu. Najvišje načelo liberalnega individualizma je popolna svoboda subjekta, kajti le popolnoma svobodni subjekt je lahko nosilec družbe enakih možnosti za vse, družbe, v kateri poteka boj vseh proti vsem, s krekovskega vidika pa je tako pojmovanje svobode kvečemu vir vsega zla, edina možna svoboda pa je v tem, da se človek odpove določenim svoboščinam v korist celotne družbe. Forma subjekta, ki ustreza liberalizmu, je subjekt, ki odklanja sleherno avtoriteto, krekovski subjekt pa se od tega bistveno razlikuje, saj je zanj dejanje svobodne volje prav to, da se podredi zahtevi avtoritete, vsako dejanje, ki ni blagoslovljeno od oblasti, pa prepovedano dejanje. Krekovski subjekt bi zato moral biti – če nekoliko pretiravamo – slepo vdan v usodo, ki je določena od Boga, neomajno bi moral zaupati v modrost avtoritete, od Boga dane oblasti, torej predvsem Cerkvi, ki je na vrhu oblastne družbene strukture.

Kako je to povezano s Cankarjevo povestjo Hlapec Jernej in njegova pravica?

Že ustroj družbe, v katero je Jernejeva zgodba umeščena, je krekovski. To nam postane razvidno že, če se skupaj z Jernejem sprehodimo po hirarhični lestvici oblastnih ustanov. Jernej je žrtev konflikta na elementarni ravni družbenih gospodarskih razmerji, to je na ravni očetovske oblasti, tiste oblasti, na ravni katere bi moralo – vsaj s krekovskega vidika – vladati harmonično razmerje med gospodarjem in delavcem. Potem se, iskalec pravice, prepričan v svoj prav, saj je po njegovem mladi Sitar tisti, ki ruši obstoječa družbena razmerja, in ne on (videli smo, da je krekovski družbeni model predpostavljen kot nespremenljiv, okostenel, take pa so očitno tudi Jernejeve predstave o družbi), vzpenja po klinih oblastne hirarhije, ne da bi enega samega izpistil, vse do samega cesarja in naprej, do oblasti, ki je – če se spet skličemo na krekovski model družbe – najvišja, saj je dana od samega Boga – cerkvene oblasti.

Jernej je tako tipičen, še več – je idealen subjekt krekovske ideologije. Brezmejno zaupa v Boga, Bog je zanj garant obstoječega družbenega reda, pravice (prava), pravičnosti, tudi njegovega poklica oz. stanu (»Sitar, Bog je naredil postave, ti jih ne boš premaknil!« pravi Jernej mlademu Sitarju, ko ga ta podi od hiše). Njegovo nerazumevanje oz. nesprejemanje kapitalistične realnosti (npr. tega, da je mladi Sitar zakonit dedič po očetu, zaradi česar je upravičen do mesta gospodarja) ni mogoče ustrezno pojasniti, niti z razglasitvijo Jerneja za norca, kar so storili liberalci, niti z obsodbo Jerneja, da se izdaja za socialista, njegova miselnost pa da je v resnici liberalistična, česar so se domislili katoliki⁸⁷ – Jernejovo nerazumevanje je mogoče razumeti le, če predpostavimo, da je Jernej subjekt krekovske ideologije.

Povest se začne s sporom med mladim Sitarjem in Jernejem, ki ga začne Sitar zato, ker se je Jernej prvi oglašil na sedmini, potem ko so pokopali starega Sitarja. Vzrok tega spora je le na videz malenkosten: gre namreč za to, kdo bo imel po smrti starega Sitarja prvo besedo pri hiši. Mladi Sitar bi Jerneju rad odpravil privilegije, ki jih je le-ta imel za časa starega gospodarja, saj so bili ti privilegiji taki, da bi bil Jernej na simbolni družinski hirarhični lestvici višje od njega samega, torej zakonitega novega gospodarja.

Hirarhični red, ki ga je v družini vzpostavil stari Sitar, ni vzbujal pomislov le pri sinu, ampak pri vseh ljudeh. Tako se na sedmini ob Jernejevo obnašanje, ki je očitno posledica stanja v družini pred Sitarjevo smrtjo, ne obregne smo mladi Sitar, ampak tudi sorodniki, sosedi in družinski člani. Spremljajmo naslednji prizor:

»Ošaben si, Jernej, gospodarjev gospodar!« je rekla Sitarica.

»Narobe hiša, kjer sedi hlapec na zapečku in briše škornje od gospodarjev hrbet!« je rekla taščca.

»Narobe voz, ki ga vleče gospodar, hlapec pa drži vajeti!« je rekel svak.

»Narobe kmetija, kjer orje gospodar, ko se hlapec v senci ščeperi!« je rekel sosed.

Iz odlomka je lepo razvidno, da okolje mladega Sitarja požiga k ukrepanju proti hlapcu, pravi nasprotnik navedenih učtkov je pravzaprav Sitar in ne Jernej. Spor med Jernejem in mladim Sitarjem zato ni posledica zgolj Sitarjevega ekscesnega obnašanja, kajti, eksces je na nek način bila že sama družinska ureditev za časa starega gospodarja. Mlademu Sitarju bo okolica priznala status gospodarja le, če bo ustrezno uredil odnose s hlapci. In Sitarju se zdi, da mu je na voljo le ena pot.

O hirarhičnih razmerjih v družini starega Sitarja iz povesti ne izvemo prav veliko, na voljo nam je le navedeni odlomek in večkrat ponovljena izjava mladega Sitarja, da sta s smrtjo starega Sitarja umrla dva gospodarja. Kakšni odnosi so vladali v družini pred Sitarjevo smrtjo, je tako zavito v tančico skrivnosti, sklepamo pa lahko, da je bil model povsem nasproten tistemu, ki ga želi ustvariti mladi Sitar, torej modelu, ki ga preveva duh liberalizma v tem smislu, da je odločilen kriterij za družbeni ugled in spoštovanje lastnina (ne pa na delu, kot pokori za izvirni greh, temelječa čast).

Čas, ko so gospodarji in hlapci živeli v harmoniji, je mitološki, zgodovinsko neobstoječ čas. To je čas, ki ga je morala skonstruirati prav krekovska ideologija, da bi samo od sebe oz. svoje zavzemanje za korporativni model družbe lahko utemeljila napram sodobnemu liberalizmu; to je namreč prav tisti čas, ko še ni »pozebla sreča krščanskega ljudstva«,⁸⁸ kakor bi rekel Krek, čas ko je imelo delo vso čast. Prav ta neopredeljivi čas je Cankar postavil tik pred dogajalni čas povesti, ki pa je že v celoti prežet z liberalizmom. Jernej je tako nekeksen relikv realno neobstoječega, mitološkega časa, človek, ki je iz mita padel v realni, zgodovinski čas, o

⁸⁷ Prim. opombo 80.

⁸⁸ J. EV. KREK, *Izbrani spisi III, Socializem*, Ljubljana, Jugoslovanska tiskarna, 1925, 350.

katerem noče ali pa ni sposoben ničesar vedeti. Vzroke Jernejevih dejanj je zato treba iskati v nedefiniranem, utopičnem, družbeno nekonfliktnem času pred nastopom liberalizma, v času, kakršnega je postavljala za družbeni ideal krekovska ideologija, v času, ko je oče avtoritarno, a pravično vladal pripadnikom svojega roda, jih nagrajeval po zaslugah pri delu in zagotavljal družbeno oz. družinsko stabilnost (to je verjetno srednjeveški čas, o katerem je govoril npr. Vogelsang, čas, ko je človek še imel dostojanstvo).

S tega vidika je zanimivo primerjati lik Jerneja in že zgoraj omenjenega Šimna Sirotnika. Kljub izredni socialno-individualni podobnosti usod obeh likov, kljub temu, da je Cankar Zgodbo o Šimnu Sirotniku pisal po zgledu Hlapca Jerneja in njegove pravice, se povesti v samih osnovah bistveno razlikujeta. Za razliko od konfliktnega, dejavnega Jerneja, katerega duša je zakopana globoko v krekovskem mitološkem času, telo pa tava v kapitalistični realnosti, je v usodo vdani Šimen Sirotnik v celoti iz enega časa. Trideset let je služil enemu in istemu gospodarju, po tridesetih letih garanja, ko ga obnemoglega gospodar odpusti, vdano sprejme gospodarjevo odličitev, kajti ve le to, da je postava delavcem v kapitalistični realnosti neprijazna, ničesar pa ne ve o postavah iz minulih oz. neobstoječih mitoloških časov. Zaradi enotnosti časa ni nobenih iluzij o socialni pravičnosti, ki jo garantira bog, iluzij o skladnosti človeških in božanskih postav, je le slepa vdanost v usodo.

Jernej je torej bil za časa starega Sitarja na družinski hirarhični lestvici simbolno takoj za gospodarjem, s smrtjo starega gospodarja – in obenem starega družbenega sistema – se zato družina, ki z izjemo Jerneja sprejema kapitalistično realnost, znajde v nemogočem, paradoksalnem položaju: zaradi volje pokojnega gospodarja zaseda hlapec Jernej na simbolni ravni višje mesto od realnega nosilca kapitala, mladega Sitarja.

Da pa Jernej vendarle ni bil popolnoma brez stika z realnostjo, kaže odlomek, iz katerega je lepo razvidno, da mlademu Sitarju sicer pripravljen priznati, da je realni nosilec oblasti on, nikakor pa ni pripravljen na to, da bi mu odvzeli prejšnji mandat na simbolni ravni. Jernej pravi naslednje:

»Bolj krščansko bi bilo in nič bi si ne bil omazal kolen, da si po sedmini pokleknil predme, poslednjega gospodarja te hiše. In jaz bi ti rekel: Ti gospodari zdaj, tvoja je hiša, tvoja senožed, tvoje polje – vse to vzami, kar je vzraslo tako čudežno iz moje drvi in iz mojega potu, da je zdaj moj život upognjen in izžet, da so slabotne moje roke in da se tresejo stara kolena! Vse vzemi – jaz, stari, trudni gospodar, pa si zapalim pipo ter sedem na zapeček ... Tako bi ti storil, tako bi jez govoril in Bogu bi bilo dopadljivo in ljudem.«⁸⁹

⁸⁹ Cankar mojstrsko stopnjuje Jernejevo izgubljanje stika z realnostjo, vse do trenutka, ko resničnost in iluzija docela zamenjata vlogi. Jernej v pogovoru s študentom šege že obravnava kot zakone in obratno: »Kaj blebečeš, puhla učenost? Nisem te zato ustavljal na cesti! ...Dedič in gospodar po očetu – šega je, tudi pravica morda, Bog bo že vedel. Ampak to je eno. Ali drugo je: štirideset let je delal Jernej, štirideset let je Jernej zidal, Bog je blagoslovil Jernejevo delo, da je obrodilo obilen sad, stoter in tisočeren. Čegavo je delo, čegav je sad? –to mi zdaj povej! Katera posvetna postava in katera božja zapoved je naredila, da nimam, kamor bi legel, ko sem nosil sena, da bi bila, če ga nakopičim, gora višja od Ljubljanskega vrha? In da nimam skorje kruha, ko sem napolnil in nabasal egiptovske hrame z ržjo, pšenico in ajdo? Učenjak, to mi zdaj povej!«

Jerneju lastnina ni pomembnejša, hoče le simbolno potrditev časti, ki si jo je prislužil v štiridesetih letih z delom na Sitarjevini. Toda taka ceremonialna, morda edina nenasilna pot za ureditev odnosov s hlapcem, ki jo predlaga Jernej, je za mladega Sitarja, podžganega s pričakovanji okolice, nesprejemljiva, zato ubere drugo, na videz zelo preprosto, v resnici pa skrajno nepredvidljivo in nevarno pot: Jerneju hoče vzeti vse, tudi simbolni mandat, ki si ga je ta pridobil pod prejšnjim gospodarjem. Posledice tega njegovega upora proti volji mrtvega očeta, proti mitološki tradiciji, pa so lahko le tragične, saj je s tem vdrl v krekovsko fantazmo hlapca o lastnem dostojanstvu, fantazmo, ki je ta hlapec ne loči od realnosti.

Jernejev križev pot je zato veliko več od iskanja pravice za brezpravnega delavca, je obupen poskus nekakega subjekta, da bi rešil lastno krekovsko subjektivnost. Konec povesti pa bi lahko razumeli tudi tako: Ko propade še zadnji Jernejev poskus reševanja lastne subjektivnosti, ko bi bilo treba spoznati oz. priznati, da je tisto, za kar se je zdelo, da so trdni temelji sveta, le iluzija (to pa je bilo za Jerneja, kot pravi sam, tako nepredstavljivo, kot to, da bi z neba izginile zvezde, s sveta doline, skratka, huje od smrti; tako namreč Jernej pravi študentu, ki ga opozarja, naj se na božjo pravico ne zanaša preveč, ker je ni: »*Kaj bi ti storil študent, če bi zdajle kar ne bilo več tega neba in nič več teh zvezd, ki gledajo naju, in te doline ne več in ne tebe in ne mene?*«), Jernej poišče smisel v nesmislu, v redu, katerega temeljna značilnost je odsotnost reda, in tako reši sebe kot subjekt. Novi označevalec – gospodar, torej tisti označevalec, ki na novo fiksira pomen označevalcem, ki so nenadoma prosti zalebdeli v zraku, saj se je prejšnje prešitje pomenskega polja razblinilo, postane za Jerneja prav tista norost mladega Sitarja, ki jo je namreč sam artikuliral v retorični figuri. Ko ga je namreč mladi Sitar naganjal od hiše, mu je Jernej povedal naslednje: *Saj sem te dobro slišal, tudi razumel sem te, mladi! Ampak da si rekel: Pojdi in zapali hišo – dobro bi te slišal, dobro razumel, ne zapalil bi! Govori po pameti, pa te bom slišal in razumel in ubogal! Kaj se to pravi: Zadeni culo na stara pleča in pojdi od hiše? Kako je v tej besedi božja pamet in pravica?* Te misli Jernej v brezizhodnem položaju le vzame iz prvotnega konteksta in jih postavi v novega; njegove lastne besede tako postanejo meso.

To seveda še zdaleč ni celovita analiza Cankarjevega besedila, toda že te elementarne ugotovitve dovolj jasno nakazujejo, da bi bili tudi rezultati natančnejše analize na podlagi takega konceptualnega pristopa bistveno drugačni od rezultatov prevladajočih eksplikacij tega besedila. Zdi se tudi, da tak pristop omogoča celovitejšo interpelacijo tega Cankarjevega besedila od npr. Tistih humanistično-marksističnih interpretacij, ki so v Hlapcu Jerneju videle predvsem enega od ključnih dokazov Cankarjeve levičarske usmirjenosti, ukvarjale pa so se le s koncem povesti. Pri tem so se ti interpreti opirali na neko Cankarjevo izjavo, o kateri je poročal Ivan Prijatelj, češ da je »namenoma stisnil ta ogenj na kratki dve strani, da bi naši zijavi ljudje ne pasli svojih pogledov na špektaklju, ampak enkrat čutili idejo, se upognili pod simbolom kakor pod kvadratom«,⁹⁰ in na besede samega Ivana Prijatelja, češ da gre »za kratko, a svetovno mogočno prepesnitev Marxovega

⁹⁰ Prim. Ivan CANKAR, *Zbrano delo XVI*, Ljubljana, DZS, 1972, 267.

komunističnega manifesta«, ter da je povest Hlapec Jernej in njegova pravica umotvor, ki »nima težišča v realnem hlapševem romanuju od župana do cesarja«, temveč v »alegorični višini, harmoniji sfer, pojoči o dobi, ko bo imel delavec svoj delež na svojem delu«. ⁹¹ Ti interpreti so se potem toliko ukvarjali z algoričnostjo in simboličnostjo povesti, da so npr. Vprašanje realnega dogajalnega časa in prostora besedila skoraj v celoti pustili ob strani, celotno problematiko povesti pa skrčili na antagonizem med kapitalom in delom, ki naj bi ju posebej mladi Sitar in hlapec Jernej, ter na revolucionarno simboliko požara, ki ga je zanel Jernej. Cankarjevo besedilo so tako zreducirali na nekaj izbranih strani.

S takim konceptualnim pristopom so se nam razkrili vzroki subverzivnega naboja tega Cankarjevega besedila. Te je očitno treba iskati v krekovski in ne v marksistični ideologiji. Povest lahko beremo kot napačen analitični prikaz nekonstistentnosti, krekovskega družbenega modela, česar pa se žal niti Cankar niti kritiki njegovega besedila (razen morda katoliško usmirjenih) niso zavedali, saj so naslovnika kritike prehitro spoznali v liberalnem kapitalizmu (seveda so tudi sami bili produkt interpelacije vladajoče ideologije, ta pa zla ni mogla odkrivati v sebi). S hlapcem Jernejem je Cankar ustvaril lik idealnega krekovskega subjekta, ki pa prav zaradi svojega dosedanjega krekovstva postane tej ideologiji nevaren. Cankar, ki ji je na nezavedni, spontani ravni v tistem obdobju najbolj nasprotoval (o tem priča npr. Njegovo pismo Kristanu z dne 22. Februarja 1907 o svoji udeležbi na volitvah: »Bolj častno je, dobiti deset glasov, nego pa ostati za pečjo in godrnjati nad klerikalnim »zmajem«.«) je z umetniškim spontanim doživljanjem življenja – ob rahli zunanji pomoči »nečiste« neliterarne namere – nehote in nevede prodrl v same temelje te ideologije in od znotraj razkril njene šibke točke.

Kljub drugačnemu videzu nas tudi ta Cankarjeva povest potrjuje v prepričanju, da je treba vzroke nedejavnosti Cankarjevih literarnih likov iskati v ideologiji, ki je z obsežno in raznoliko dejavnostjo svojega ideološkega aparata »kapilarno prenovila« slovensko družbo na prelomu stoletja. Forma subjekta, ki je ustrezala zaprtemu družbenemu modelu, za katerega se je zavzemala ta ideologija, je bil nedejaven subjekt (npr. Šimen Sirotnik), dejaven subjekt liberalnega individualizma bi namreč bil takemu okostenelemu družbenemu modelu nevaren, saj bi se tak subjekt izmikal nadzoru oblasti, avtoritete, z lastno dejavnostjo pa bi lahko porušil obstoječa družbena razmerja (npr. Mladi Sitar ali Levstikov Martin Krpan, če posežemo še nekoliko dlje v preteklost). Ob primeru hlapca Jerneja pa smo videli, da je prav idealni subjekt ideologije, tej ideologiji najbolj nevaren. Jernej je skrajno vdani subjekt krekovske ideologije, ki noče pristati na družbene spremembe, saj so spremembe že same po sebi v nasprotju z načeli ideologije, katere subjekt je. Dejanje pa izvrši šele tedaj, ko dokončno razpade fantazemski krekovski univerzum, ko kot subjekt ni več zavezan materinski nadjazovski instanci.

Predstavljeni koncept nam je omogočil drugačen razmislek o nekaterih vprašanih Cankarjeve literature, posledično pa bi bilo treba na novo premisliti tudi nekatera

⁹¹ N. d., 267.

vprašanja slovenske literature in literarne kritike prve polovice 20. Stoletja nasploh. S tem konceptom je gotovo nemogoče odgovoriti na vprašanja, ki se ob obravnavani tematiki postavljajo, odpira pa številne presenetljive poglede na vprašanja, za katera se je zdelo, da so v slovenski literarni zgodovini že dobila dokončne odgovore. Podrobneje smo si ogledali osebnost in delo Janeza Evangelista Kreka, potem smo poskušali na primeru Cankarjeve povesti Hlapec Jernej in njegova pravica pokazati, kako se konkretna, v tem primeru krekovska ideologija manifestira v literarnem delu v obliki nezavednih, spontanih struktur. Čeprav smo z vidika dejavnosti junakov izbrali Cankarjevo netipično besedilo, smo lahko v Jerneju vendarle odkrili tipično krekovsko formo subjekta. Povest Hlapec Jernej in njegova pravica je hkrati tudi najlepši zgled za to, da umetniške govornice ni mogoče totalizirati. Ta govornica nikoli ni le utelešenje neke ideološke konstelacije, temveč se skozi to govornico vedno proizvede tudi distanca do te konstelacije, je torej kritika te konstelacije. Čim bolj čist in spontan bo umetnikov doživljanje, tem večja bo verjetnost, da bomo skozi umetniško govornico uzrli kratek stik v ideološki strukturi. Nobena senca, niti senca klobuka dr. Kreka, nas torej ne more obvarovati pred tem, da nas subvertivni lesk prave umetnosti ne bi prej ko slej dosegel.

LITERATURA

- Luis ALTHUSSER, 1980: *Ideologija in ideološki aparati države. Ideologija in estetski učinek*. Ljubljana: Cankarjeva založba (Zbirka Marksistična teorija kulture in umetnosti).
- Bogoslovni vestnik*, 1988 1/48.
- Ivan CANKAR, 1967: *Zbrano delo III*. Ljubljana: DZS.
- 1970: *Zbrano delo XIV*. Ljubljana: DZS.
- 1974: *Zbrano delo XIX*. Ljubljana: DZS.
- 1975: *Zbrano delo XXIII*. Ljubljana: DZS.
- 1976: *Zbrano delo XXV*. Ljubljana: DZS.
- 1970: *Zbrano delo XXVI*. Ljubljana: DZS.
- 1975: *Zbrano delo XXIX*. Ljubljana: DZS.
- Ferdo GESTRIN, Vasilij MELIK, 1966: *Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Gospodstvo, vzgoja, analiza*, 1983. Zbornik tekstov Lacanove šole psihoanalize. Ljubljana: DDU Univerzum.
- Janez Ev. KREK, 1925: *Izbrani spisi III. Socializem*. Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna.
- Krekov simpozij v Rimu*, 1992. Celje: Mohorjeva družba.
- Joža MAHNIČ, 1964: *Zgodovina slovenskega slovstva V. Obdobje moderne*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Lino LEGIŠA, 1969: *Zgodovina slovenskega slovstva VI. Ekspresionizem in novi realizem*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Jože POGAČNIK, 1970: *Zgodovina slovenskega slovstva IV. Realizem*. Maribor: Založba Obzorja.
- Razgledi v književnosti 1918–1941*, 1963. Eseji in kritike. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Anton SLODNJAK, 1961: *Zgodovina slovenskega slovstva III. Realizem II*. Ljubljana: Slovenska matica.

- Viktor SMOLEJ, 1971: *Zgodovina slovenskega slovstva VII. Slovstvo v letih vojne 1941–1945*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Franc ZADRAVEC, 1970: *Zgodovina slovenskega slovstva V. Nova romantika in mejni obliki realizma*. Maribor: Založba Obzorja.
- Slavoj ŽIŽEK, 1987: *Jezik, ideologija, Slovenci. Krekovstvo*. Ljubljana: Delavska enotnost (Zbirka Družboslovje).
- 1988: *Graf želje. Želja in krivda. Filozofija skozi psihoanalizo IV*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.

SUMMARY

Dr. Janez Evangelist Krek is a figure who had a profound impact on Slovene politics and culture at the turn of the 19th century. He was the driving force behind the massive Catholic movement and its »central heart,« if we make use of the syntagm with which Krek was characterized by the poet of the Slovene *moderna* Oton Župančič in one of his poems. Inexhaustible vigor and charismatic capability to control and influence an individual, as well as a collective addressee, enabled Krek to create, with the help of his followers, a widely spread network of cultural as well as economic and political institutions, and to profoundly reinvigorate the national body in the spirit of teaching by the contemporary German and Austrian Catholic social movement and the social encyclical *Rerum Novarum* of 1891 by the Pope Leo XIII.

It is impossible to imagine J. E. Krek's work not touching one way or another upon the life and work of Ivan Cankar, the main figure of Slovene New Romanticism that was on the rise at the time. In fact, Cankar himself points out that on the beginning of his socialist path there was Krek's book *Črne bukve kmečkega stanu* (The Black Book of the Peasant Class), which he read in his high-school years after a »patriot« brought its rebellious ideas to his attention. Krek's name appears also at the end of Cankar's life. According to Jakob Puntar, with whom Ivan Cankar resided the last year of his life, the bard of the Slovene *moderna* was planning to write a story how in Krek's villa – where he stayed overnight shortly after Krek's death – at his departure he confused the hats and he took Dr. Krek's hat. The significance of this »Freudian slip« cannot be overlooked.

The issue of Cankar's literature being imbued with elements of Krekian ideology has already been pointed out by some Marxist and Lacanian critics and theoreticians, however, mainstream Slovene literary scholarship did not pay enough attention to that. It becomes clear very quickly that these critics' and theoreticians' admonitions deserve serious attention if we analyze Cankar's text using their conceptual points of departure. Particularly interesting results can be obtained in the analysis of the short story *The Serf Bartholomew and His Justice*. To our surprise the outcome of this analysis is, contrary to the previous generally accepted beliefs, that the subversive charge of Cankar's text is the result of Krekian, rather than social-democratic ideology. The story is a precise analytic dissection of the organic Krekian social model and an illustration of its inconsistent nature. It turns out that Cankar created with the serf Bartholomew an image of an ideal Krekian subject, who, because of his consistent Krekian character, becomes dangerous to this ideology. Bartholomew believes in God infinitely; to him God is the warrantor of the existing social order, law, justice, his vocation and/or social class; therefore, he precisely follows Krek's ideas of an ossified social model, based on the example of the human body and its parts, a model in which every individual occupies a certain social position forever determined by God. Bartholomew's incomprehension and/or unwillingness to except the capitalist reality (e.g., the fact that the young Sitar is his father's lawful heir, which entitles him to be a

master) cannot be adequately explained either by the claims about Bartholomew's recognition of Marxist-colored eternal truth which is supposed to be hidden deep inside every individual (the recourse to the inside depth was necessary here since the illiterate serf did not have access to the outside, written record), as the Marxists claimed, nor by proclaiming Bartholomew insane, as liberals did, nor by accusing him of posing as a socialist while his ideology was in fact liberal, which was a Catholic idea – Bartholomew's incomprehension can only be understood if we posit that Bartholomew is a subject of Krekian ideology. It turns out that similar things are true about his other acts.

It is also interesting that neither Cankar nor the critics of his text were aware of this anti-Krekian point – they were too quick to recognize the target of the criticism in liberal capitalism. The story *The Serf Bartholomew and His Justice* is the best proof for the fact that while spontaneous artistic speech is ideological speech, speech with no distance toward its object (spontaneously experienced life), this speech is never the plain embodiment of a certain ideological constellation. Through this speech a distance toward this constellation is always created, hence, it is a criticism of this constellation, no matter what the artist's willful intention. The purer and more spontaneous the artist's experience, the greater the possibility that a short circuit in the ideological structure will be seen through artistic speech. Hence, no shadow, even the shadow of Dr. Krek's hat, can prevent us from being sooner or later touched by the subversive glow of real art.